МЕЛІТОПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

Факультет фізичної культури, спорту та психології

Кафедра психології

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття рівня вищої освіти «Бакалавр»

на тему «ЕМОЦІЙНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ БАТЬКІВ ЯК ФАКТОР ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ ДИТИНИ»

Виконала: здобувачка вищої освіти
групи пс22
спеціальності 053 Психологія
ОП Психологія. Клінічна
психологія
Черноморова Ольга Олександрівна

Керівник: канд. психол. наук,
доцент кафедри психології
Шевченко С.В.

Рецензент: практикуючий психолог
центру розвитку «ПізнавайКА»,
м. Кривий Ріг
Нікітіна І.

Запоріжжя- 2026

АНОТАЦІЯ

Черноморова О.О.

ЕМОЦІЙНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ БАТЬКІВ ЯК ФАКТОР ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ ДИТИНИ

У роботі досліджено проблему емоційної компетентності батьків як важливого чинника психічного розвитку дітей дошкільного віку. Актуальність дослідження зумовлена суспільними трансформаціями, що вимагають формування гуманістичних взаємин, розвитку емоційної сфери особистості та підвищення ролі сім'ї у становленні дитини. Особлива увага приділяється впливу емоційної компетентності батьків на розвиток емпатії, самооцінки, фрустраційних реакцій та творчого потенціалу дітей.

Об'єктом дослідження виступає емоційна компетентність батьків, предметом – її взаємозв'язок з індивідуально-психологічними особливостями дітей. Метою роботи є теоретичне обґрунтування та емпіричне дослідження емоційної компетентності батьків як фактора психічного розвитку дітей.

У дослідженні використано методи теоретичного аналізу наукової літератури, узагальнення та порівняння результатів досліджень, а також комплекс психодіагностичних методик для вивчення емоційного інтелекту, емпатії, самооцінки, фрустраційних реакцій та творчого розвитку дітей. Емпірична база дослідження охопила 35 дітей дошкільного віку та 35 матерів.

Результати дослідження засвідчили, що високий рівень емоційної компетентності батьків пов'язаний із кращим розумінням емоційного стану дитини, наданням емоційної підтримки та більш сприятливими дитячо-батьківськими взаєминами. Встановлено, що діти емоційно компетентних батьків характеризуються більшою психологічною зрілістю, адекватнішою самооцінкою, вищим рівнем емпатії та творчого розвитку, а також конструктивнішими способами реагування у фрустраційних ситуаціях.

На основі отриманих результатів розроблено програму розвитку емоційної компетентності батьків, впровадження якої може сприяти гармонізації сімейних взаємин і забезпеченню сприятливих умов для психічного розвитку дітей.

Ключові слова: емоційна компетентність, емоційний інтелект, батьки, діти дошкільного віку, психічний розвиток, емпатія, самооцінка, фрустраційні реакції, дитячо-батьківські взаємини.

ABSTRACT

Chornomorova O.O.

Parental emotional competence as a factor in child mental development

The study examines parental emotional competence as an important factor in the mental development of preschool children. The relevance of the research is determined by contemporary social transformations that require the formation of humanistic interpersonal relationships, the development of the emotional sphere of personality, and the strengthening of the family's role in child development. Particular attention is paid to the influence of parents' emotional competence on the development of children's empathy, self-esteem, frustration responses, and creative potential.

The object of the study is parental emotional competence, while the subject is its relationship with the individual psychological characteristics of children. The aim of the research is to provide a theoretical and empirical investigation of parental emotional competence as a factor in children's mental development.

The study employed theoretical methods, including the analysis, comparison, and generalization of scientific literature, as well as a set of psychodiagnostic techniques to assess emotional intelligence, empathy, self-esteem, frustration responses, and children's creative development. The empirical sample consisted of 35 preschool children and 35 mothers.

The findings indicate that a high level of parental emotional competence is associated with a better understanding of children's emotional states, greater emotional support, and more positive parent-child relationships. Children of emotionally competent parents demonstrated higher psychological maturity, more adequate self-esteem, stronger empathy, greater creative development, and more constructive coping strategies in frustrating situations.

Based on the obtained results, a program for the development of parental emotional competence was designed. Its implementation may contribute to the improvement of family relationships and create favorable conditions for children's mental development.

Keywords: emotional competence, emotional intelligence, parents, preschool children, mental development, empathy, self-esteem, frustration responses, parent-child relationships.

РЕФЕРАТ

до кваліфікаційної роботи на тему:

«ЕМОЦІЙНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ БАТЬКІВ ЯК ФАКТОР ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ ДИТИНИ»

здобувачки вищої освіти спеціальності 053 Психологія

Черноморової Ольги Олександрівни

Науковий керівник – кандидат психологічних наук, доцент Шевченко Світлана Віталіївна

Актуальність дослідження. Трансформації, що відбуваються в сучасному суспільстві, вимагають нового типу взаємовідносин між людьми, побудованих на гуманістичній основі, де розвивається підхід до людини як до індивідуальності. Перебудова людських відносин відбувається в процесі затвердження нових цінностей, тому особливої актуальності набуває формування емоційної сторони в системі «людина-людина».

Розвиток емоційної сфери дитини сприяє процесу соціалізації, становленню відносин у дорослому і дитячому співтоваристві. Розвитку емоційної компетентності сприяють такі відносини в сім'ї, коли батьки уважні до особистого життя дітей, коли дитина вислуховує і допомагає йому розібратися у своїх емоціях і почуттів, коли поділяють інтереси дитини, вважаються з її думкою. Не сприяє її розвитку напружений емоційний фон в сім'ї, роздратування, байдужість матері, у взаєминах з дитиною. Чим менше тривога і фрустрированність дитини, тим рівень її емоційної компетентності вище. На формування емоційної компетентності впливає розвиток таких властивостей особистості дитини, як емоційна стійкість, позитивне ставлення до себе, відчуття внутрішнього благополуччя, висока оцінка своєї емпатії. На розвиток цих якостей, перш за все, впливає загальна сімейна атмосфера, відносини дитини з батьками. Емоційну компетентність можна розвинути,

якщо в сім'ї де обговорюються прояви почуттів і наслідки поведінки дитини для інших людей, причини емоційних ситуацій.

Об'єкт дослідження: емоційна компетентність батьків.

Предмет дослідження: взаємозв’язок емоційної компетентності батьків з індивідуальними особливостями дітей.

Мета дослідження: теоретичне вивчення та емпіричне дослідження емоційної компетентності батьків як фактору психічного розвитку дітей.

Завдання дослідження:

- вивчення та аналіз літератури по темі дослідження;
- емпіричне дослідження рівня емоційної компетентності батьків та індивідуально-психологічних особливостей дітей;
- визначити взаємозв’язок між рівнем емоційної компетентності батьків та показниками психічного розвитку дітей;
- розробити програму розвитку емоційної компетентності батьків.

Методи дослідження: теоретичний аналіз та систематизація літературних наукових джерел, порівняння й узагальнення даних теоретичних та емпіричних досліджень. На етапах дослідження використовувались: ***методика діагностики емоційного інтелекту, методика «Діагностика рівня емпатії» (В. В. Бойко), методика вивчення фрустраційних реакцій С. Розенцвейга, дослідження самооцінки по методиці Дембо-Рубінштейн, методика визначення рівня творчого виховання та емпатії у дошкільників (Л.Ю. Суботіної.)***

Основу роботи склали психологічні дослідження, що проводяться серед дітей, що відвідують підготовчі курси до школи та їх батьків (мам). Всього в експерименті прийняло участь 35 дітей дошкільного віку і 35 мам. Дослідження проводилося протягом 2025-2026 навчального року. Дослідження проходило в декілька етапах.

На першому етапі дослідження ми провели дослідження батьків дошкільників авторською методикою «Діагностика емоційного інтелекту – MEI». За результатами досліджень із групи батьків були виділені дві підгрупи. У першій групі вийшли батьки з високим рівнем емоційного інтелекту (35 і вище балів), у другій групі з низьким рівнем (до 5 балів). Дітей ми розділили за результатами показників їх батьків. Відповідно в першу групу війшли діти, у яких батьки були з високим рівнем емоційної компетентності, у другу – з низьким. Група батьків, з високим рівнем емоційної компетентності склала 15 осіб., а група батьків, з низьким рівнем емоційної компетентності – 20 осіб.

Результати проведеної роботи дозволяють зробити **наступні висновки:**

1. У сучасному суспільстві проблема розуміння і прояву емоцій стоїть досить сильно. Люди відчувають власні емоції та емоції інших людей, відрізняють їх і використовують цю інформацію для управління мисленням і діями. Дане усвідомлення емоцій можна визначити як емоційну компетентність (емоційний інтелект). Емоційний інтелект не містить у собі загальних представлень про себе та оцінку інших. Він фокусує увагу на знайомстві та використанні власних і емоційних станів (внутрішній аспект) і емоцій оточуючих (міжособистісний або соціальний аспект) для вирішення проблем і регуляції поведінки. Науковці наголошують, що при дефіциті емоційних контактів процес психічного розвитку особистості ускладнюється, а недооцінка розвитку емпатії у дітей дошкільного віку в практичному плані сьогодні призводить до того, що виникають труднощі у взаємовідносинах дітей з однолітками.

2. Діагностика емоційної компетентності батьків дітей дошкільного віку в досліджуваній нами групі дозволила виділити підгрупи батьків з високим рівнем емоційної компетентності та з низьким рівнем емоційної компетентності. Зокрема, було встановлено, що високий рівень емоційної компетентності батьків корелює з високим рівнем розвитку раціонального та

емоційного каналу емпатії, а також зі здатністю до ідентифікації та співпереживання.

Аналіз результатів дослідження особливостей відносин до дитини у батьків з різними рівнями емоційної компетентності показав, що батьки з високим рівнем емоційної компетентності проявляють достовірно більш високі здібності до розуміння стану дитини. Емоційно компетентні батьки більш здатні до переживання емоцій своїх дітей у порівнянні з батьками з низькою емоційною компетентністю. Емоційно компетентні батьки достовірно частіше надають реальну емоційну підтримку своїй дитині. В цілому можна констатувати, що емоційна сторона дитячо-батьківської взаємодії набагато благополучніше в сім'ях, в яких батьки володіють високим рівнем емоційної компетентності.

3. Емпіричне вивчення фрустраційних реакцій дошкільників в залежності від рівня емоційної компетентності їх батьків виявило наступне. Діти батьків з високим рівнем емоційної компетентності достовірно частіше користуються інтропунітивними реакціями та реакціями на задоволення потреб у ситуації фрустрації. У дітей цієї групи рідше ніж в інших спостерігаються екстрапутівні реакції та реакції з фіксацією на самозахисті. Можна констатувати більшу психологічну зрілість дітей, які мають батьків, з високим рівнем емоційної компетентності. Емоційна компетентність батьків може бути вдалою поведінковою моделлю для дитини, а також здатна створити більш безпечну атмосферу для психічного розвитку дитини. Найбільш явним свідченням чого є домінуюча реакція в ситуації фрустрації у дітей – пошук способів її вирішення та фіксації на задоволення потреб.

Дослідження самооцінки дошкільників показало, що рівень захоплень і самооцінки взаємозв'язані з рівнем емоційної компетентності батьків. Високий рівень емоційної компетентності батьків сприяє формуванню більш адекватної самооцінки у дітей дошкільного віку. Результати дослідження дозволили констатувати більш високий розвиток творчого виховання та

емпатії у дошкільників, чиї батьки проявляють високий рівень емоційної компетентності.

На основі отриманих даних нами було розроблено програми розвитку емоційної компетентності батьків, впровадження якої розглядається нами як перспективний напрямком роботи.

Рік виконання дипломної роботи – 2026 р.

Місце виконання – Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, кафедра психології.

ЗМІСТ

ВСТУП ……3
РОЗДІЛ І. Теоретичне дослідження передумов взаємозв'язку емоційної компетентності дітей і батьків ……...6
1. 1. Поняття та структура емоційної компетентності ……...6
1. 2. Розвиток емпатії у дошкільному віці ……12
1. 3. Дитячо-батьківські відносини, як чинник успішного розвитку дитини……21
РОЗДІЛ ІІ Емпіричне дослідження взаємозв'язку емоційної компетентності батьків і розвитку дітей дошкільного віку …….....26
2.1. Методика дослідження ……..26
2.2. Аналіз отриманих результатів ……...32
РОЗДІЛ ІІІ. Програма розвитку емоційної компетентності батьків…….....43
ВИСНОВКИ……...……....49
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ…..……51

ВСТУП

Перетворення, що перебувають у нашому суспільстві, вимагають нового типу взаємовідносин між людьми, побудованих на гуманістичній основі, де розвивається підхід до людини як до індивідуальності. Перебудова людських відносин відбувається у процесі затвердження нових цінностей, тому особиста актуальність набуває формування емоційної сторони у системі «людина-людина».

Розвиток емоційної сфери дитини сприяє процесу соціалізації людини, становленню відносин у дорослому та дитячому співтоваристві.

Емоційна компетентність пов'язана з емоційним інтелектом та заснована на ньому. Визначений рівень емоційного інтелекту, необхідний для навчання конкретним компетенціям, пов'язаним з емоціями.

Розвитку емоційної компетентності сприяють такі відносини в сім'ї, коли батьки уважні до особистої життя дітей, коли дитину вислуховують і допомагають їй розібратися у своїх емоціях і почуттях, коли заохочують та поділяють інтереси дитини, вважаються з її думкою. Не сприяє її розвитку напружений емоційний фон у сім'ї, роздратування, неприємність матері, її бажання спілкуватися з дитиною. Висока емоційна компетентність допомагає вийти зі складних ситуацій. При її зниженні зростає рівень агресивності дитини. Чим менша тривога і фрустрованість дитини, тим рівень її емоційної компетентності вищий. На формування емоційної компетентності впливає розвиток таких властивостей особистості дитини, як емоційна стійкість, позитивне ставлення до себе, відчуття внутрішнього благополуччя, висока оцінка своєї емпатії. На розвиток цих якостей, насамперед, впливає загальна сімейна атмосфера, відносини дитини з батьками. Емоційну компетентність можна розвинути, якщо в сім'ї обговорюються прояви почуттів та наслідки вчинків дитини для інших людей, причини емоційних ситуацій.

Таким чином, **актуальність** дослідження визначається, по-перше, посиленням значущості такого принципово важливого для міжособистісного взаємодії та феномена спілкування, як емпатія, і, по-друге, станом питання на практиці, пов'язаного з необхідністю встановлення пріоритету особистісного взаємодії на основі емпатії, як загальнолюдської цінності.

Проблематика роботи виступає недостатньо розроблена проблема в період переходу від дошкільного до молодшого шкільного віку,

Гіпотеза дослідження - емоційно-компетентні батьки здатні до більш сприятливого емоційно-психічного розвитку дитини.

Об'єкт дослідження - емоційна компетентність батьків і дітей дошкільного віку

Предмет дослідження - взаємозв'язок емоційної компетентності батьків з емоційно-поведінковими особливостями дітей дошкільного віку.

Мета дослідження: теоретичне вивчення та емпіричне дослідження емоційної компетентності батьків як фактору психічного розвитку дітей.

Завдання дослідження:

- вивчення та аналіз літератури по темі дослідження;
- емпіричне дослідження рівня емоційної компетентності батьків та індивідуально-психологічних особливостей дітей;
- визначити взаємозв’язок між рівнем емоційної компетентності батьків та показниками психічного розвитку дітей;
- розробити програму розвитку емоційної компетентності батьків.

В якості психодіагностичного інструментарію використовувалися наступні методи: теоретичний аналіз та систематизація літературних наукових джерел, порівняння й узагальнення даних теоретичних та емпіричних досліджень. На етапах дослідження використовувались: ***методика діагностики емоційного інтелекту, методика «Діагностика рівня емпатії» (В. В. Бойко), методика вивчення фрустраційних реакцій С. Розенцвейга, дослідження самооцінки по методиці Дембо-Рубінштейн,***

методика визначення рівня творчого виховання та емпатії у дошкільників (Л.Ю. Субботіної.)

Основу роботи склали психологічні дослідження, що проводяться серед дітей, що відвідують підготовчі курси до школи та їх батьків (мам). Всього в експерименті прийняло участь 35 дітей дошкільного віку і 35 мам. Дослідження проводилося протягом 2025-2026 навчального року. Дослідження проходило в декілька етапах.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, розділів, підрозділів та списку використаної літератури.

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПЕРЕДУМОВ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ЕМОЦІОНАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДІТЕЙ І БАТЬКІВ

1.1. Поняття та структура емоційної компетентності

Перші публікації з проблеми належать Дж. Мейєру та П. Селовею. Дуже популярна на Заході книга Д. Гоулмана «Емоційний інтелект» вийшов лише у 1995 році. [1 , с. 57].

Емоційний інтелект (EI) (англ. Emotional intelligence) — психологічна концепція, що виникла у 1990 році і введена в науковий обхід Дж. Майєром, який описував емоційний інтелект як різновидність соціального інтелекту, що викликають здатність відстежувати свої та чужі емоції та почуття. Майєр поклав початок дослідницької діяльності, спрямованої на вивчення можливостей розвитку істотних складових емоційного інтелекту та вивчення його значень. Для прикладу він виявиі, що у групі людей, які переглядають неприємний фільм, швидше приходять до себе ті, хто здатний легко розпізнавати емоції інших (1995 р.). В іншому прикладі люди, які легко розпізнавали емоції інших, краще приєднувалися до змін у навколишньому середовищі та будували підтримку їхньої системи соціальних відносин [2 , с. 187].

Майєр поклав початок дослідницької діяльності, спрямованої на вивчення особливостей емоційного інтелекту, широке поширення поняття «емоційний інтелект» набуло завдяки Денієлу Гоулмену та Манфреду Ка де Врі.

На початку 90-х Деніел Гоулмен познайомився з роботою Майєра, що, зрештою, призвело до створення книги «Емоційний інтелект». Гоулмен писав наукові статті для «Нью-Йорк Таймс», його розділ був присвячений дослідженням поведінки і мозку. Він навчався на психолога в Гарварді, де

працював, серед інших, із Девідом МакКлеландом. МакКлеланд у 1973 році був у групі дослідників, які займалися проблемою наступного змісту: чому класичні тести пізнавального інтелекту мало говорять нам про те, як стати успішним у житті [5 3].

IQ не дуже добре передбачає якість виконання роботи. Хантер у 1984 році припустив, що між різними тестами IQ розходження становить близько 25%.

Уешлер припустив, що неінтелектуальні здібності є невід'ємною складовою здібностей бути успішним у житті. Вешлер не був єдиним дослідником, який припускав, що некогнітивні аспекти IQ є важливими для адаптації та успіху.

Роберт Торндайк писав про соціальний інтелект наприкінці 30-х років. На жаль, роботи «піонерів» у цій області були головним чином забуті чи переглянуті у 1983 році, коли Говард Гарднер почав писати про мультиплікативний інтелект. Він припустив, що внутрішньоідентичні і міжідентичні інтелект настільки ж важливі, як і IQ, виміряні за допомогою IQ-тестів.

Прикладом дослідження обмеженого IQ може бути 40-річне лонгітюдне дослідження 450 хлопчиків із Соммервіля (Масачусес). Дві треті сім'ї хлопчиків були із благополучних, в одній третій інтелект був нижче 90. Однак IQ мало повів на якість виконання їх роботи. Найбільші відмінності були між тими людьми, які в дитинстві добре справлялися з почуттям незадоволеності, могли контролювати емоції і обходитися без інших людей [5 5] , [15] , [16]

Не слід забувати, що когнітивні та не когнітивні здібності тісно взаємозв'язані. Існують дослідження, які припускають, що емоційні та соціальні навички допомагають розвивати когнітивні. Прикладом такого дослідження може бути дослідження Шода, Мішеля і Піка (1990 р.), коли дитині пропонувалося або з'явитися один шматок мармеладу, або два в тому випадку, якщо він дощує дослідника. Багато років по тому тестування цих

людей показало кращий розвиток поряд з емоційними та когнітивними здібностями у тих, хто в дитинстві виявився здатним сподіватися дослідника.

Мартін Селіман (1995 р.) запровадив поняття «науковий оптимізм». Він говорив про те, що оптимісти мають тенденцію робити особисті, тимчасові, зовнішні прогнози щодо причин того чи іншого події (удачі чи невдачі), коли песимісти схильні робити глобальні, постійні, внутрішні причини приписування. Дослідження Селімана показали, що починаючі менеджери з продажу, налаштовані оптимістично більш ефективні (у процентному співвідношенні їх доходу на 37% вищий, ніж у «песимістів»). Практична цінність емоційного інтелекту тісно пов'язана з областю, завдяки якій концепція набула широкого поширення – йдеться про теорію лідерства. Однак нам емоційний інтелект може бути корисним і в рамках психотерапевтичної практики [43].

Моделі емоційного інтелекту.

На даний момент існує кілька концепцій емоційного інтелекту та єдиної точки зору на зміст цього поняття немає.

Поняття «Емоційний інтелект» тісно пов'язане з такими поняттями, як емпатія та алекситимія.

Одна з основних функцій емоційного інтелекту – захист від стресів та адаптація до змінних умов життя [9, с. 45-46].

Виділяються чотири головні складові EQ: — самосвідомість — самоконтроль — емпатія — навички відносин.

Поняття емоційного інтелекту у його популістичній іпостасі часто зустрічається у літературі, присвяченій проблемі ефективного лідерства. Вище наведено чотири компоненти емоційного інтелекту. Деніел Гоулман виділяє на ряд у них ще й п'яту: мотивація [15].

Вивчення особливостей структури емоційного інтелекту, почалося порівняно недавно і не в нашій країні, тому російськомовних матеріалів на тему порівняно небагато.

У різних джерелах англійська емоційний інтелект перекладається неоднаково.

Використання такого варіанту перекладу як «емоційний інтелект» зв'язує EQ (коефіцієнт емоційності) з IQ. Природним чином виникає питання, наскільки обґрунтовано використання саме цього терміну з урахуванням того, що йдеться про емоції. Щоб оцінити термінологічну точність, необхідно мати уявлення про те, який змістовий сенс міститься в слові «емоційний інтелект» (це уміння людини понять і виражати свої почуття, а також поняття і викликати почуття інших людей). Емоції як прояви душевної життя самі по собі з інтелектом дуже ризиковані, а ось емоціями на відповідному рівні – діяльність, яка цілком може бути віднесена до інтелекту.

Сама ідея емоційного інтелекту в тому вигляді, в якому зараз існує цей термін, виросла з поняття соціального інтелекту, яка розроблялася такими авторами як Едуард Торндайк, Джой Гілфорд, Ганс Айзенк. У розвитку когнітивної науки у певний період часу надмірна увага приділялася інформаційним, «комп'ютероподібним» моделям інтелекту, а афективна складова мислення, щонайменше, у західній психології, відбулася на дальньому плані [13] , [14] .

Поняття соціального інтелекту якраз і з'явилося зв'язкою, що спільно афективну та когнітивну сторону зв'язує процес пізнання. У сфері соціального інтелекту вироблявся підхід, розуміючи знання людини не як обчислювальну машину, а як когнітивно-емоційний процес.

Іншою передумовою підвищеної уваги до емоційного інтелекту стала гуманістична психологія. Після того, як Абрахам Маслоу у 50-х роках взявши поняття самоактуалізації, у західній психології стався «гуманістичний бум», який породив серйозні інтегральні дослідження особистості, що об'єднують когнітивні та афективні сторони людської природи. [8 , с.170] .

Один із дослідників гуманістичної хвилі Пітер Салоуей у 1990 році випустив статтю під назвою «Емоційний інтелект», яка, за визнанням

більшості у професійному співтоваристві, стала першою публікацією на цю тему. Він писав, що останні кілька десятків років уявлення і про інтелект, і про емоції корінним чином змінилися. Розум перестав сприйматися як якась ідеальна субстанція, емоції як головний вік інтелекту, і обидва явища відчули реальне значення у повсякденній житті людини.

Салоуей та його співавтор Джон Майєр визначають емоційний інтелект як «здатність сприймати і порушувати прояви особистості, виражені в емоціях, керувати емоціями на основі інтелектуальних процесів». Іншими словами, емоційний інтелект, на їхню думку, включає 4 частини:

1) здатність сприймати чи відчувати емоції (як свої власні, так і інші людини);

2) здатність спрямовувати свої емоції на допомогу розуму;

3) здатність приймати, що виражає та чи інша емоція;

4) здатність керувати емоціями.

Як пізніше написавши колега Салоуея Девід Карузо, «дуже важливо збагнути, що емоційний інтелект це не протилежність інтелекту, не торжество розуму над почуттями, це унікальне пересічення всіх процесів» [18 , с. 45-49].

У вересні 1997 року було організовано асоціацію «6 секунд» з метою підтримати дослідження емоційного інтелекту та забезпечити їх результати у практику («6 секунд» проводять тренінги та групи розвитку, щоб покращити емоційний клімат у сім'ях, школах та організаціях). Вони пропонують своє розуміння цього явища, що ґрунтується на практиці: «можливість отримати оптимальний результат у відносинах з собою та іншими людьми». Як видно, визначення з широкими можливостями для трактування. Варіанти можливі як у бік гуманізму та підвищення ступеня взаєморозуміння, так і у бік маніпуляцій із здобуттям цілі особистої вигоди. У будь-якому випадку «6 секунд» розуміють емоційний інтелект з суто прагматичної точки зору [5 2].

Фактично одне з найбільш значущих подій у вивченні емоційної культури відбулося у 1980 р., коли психолог д-р Реувен Барон, ізраїльтянин американського походження, розпочав свою роботу в цій галузі [49].

Ревен Барон пропонує подібну модель. Емоційний інтелект у трактовці Барона – це всі некогнітивні здібності, знання та компетентність, що дають людині можливість успішно справлятися з різними життєвими ситуаціями [49].

Розвиток моделей емоційного інтелекту можна уявити, як континуум між афектом та інтелектом. Історично першою стала робота Салоуея і Майєра, і вона включала у собі лише пізнавальні здібності, пов'язані з переробкою інформації про емоції. Потім визначився зсув у трактовці до посилення ролі особистісних характеристик. Крайнім виявом цієї тенденції стала модель Барона, який взагалі відмовився відносити до емоційного інтелекту пізнавальні здібності. Щоправда у такому разі «емоційний інтелект» перетворюється на гарну художню метафору, бо, все-таки, слово «інтелект» спрямовує трактування явища у русло когнітивних процесів. Якщо ж «емоційний інтелект» трактувати як виключно особисту характеристику, то стає необґрунтованим саме використання терміну «інтелект» [1].

Модель здібностей.

Емоційний інтелект — за визначенням Дж. Майєра, П. Селоуея та Д. Карузо, група ментальних здібностей, які здатні усвідомлювати та розуміти власні емоції та емоції оточуючих. Цей підхід, який вважається найбільш ортодоксальним, отримав назву моделі здібностей.

У рамках моделі здібностей виділяються наступні ієрархічно організовані здібності, складові EI:

1. сприйняття та вираження емоцій
2. підвищення ефективності мислення за допомогою емоцій
3. розуміння своїх і чужих емоцій
4. управління емоціями

Ця ієрархія ґрунтується на наступних принципах: Можливості розпізнавати та виражати емоції — основа породження емоцій для вирішення конкретних завдань, що мають процедурний характер. Ці два класи здібностей (розпізнавати та виражати емоції та використовувати їх у вирішенні завдань) є основою для зовнішнього прояву здібностей до розуміння подій, попередніх емоцій та наступних за ними. Всі вищеописані здібності, необхідні для внутрішньої регуляції власних емоційних станів і для успішних впливів у зовнішнє середовище, що призводять до регуляції не тільки власних, але і чужих емоцій.

Також слід зазначити, що емоційний інтелект у цій концепції вважається підсистемою соціального інтелекту [5 1].

Так, узагальнюючи все вищесказане, слід зазначити, що люди з високим рівнем емоційного інтелекту добре розуміють свої емоції та почуття інших людей, можуть керувати своєю емоційною сферою, і тому в їх поведінці більш адаптивна і вони легше досягають своїх цілей у взаємодії з оточуючими.

1.2. Розвиток емпатії у дошкільному віці

Емпатія (від грец. empatheia – співпереживання) – категорія сучасної психології, що позначає здатність людини уявляти себе на місці іншого людини, відчувати почуття, бажання, ідеї та дії іншого, на мимовільному рівні, позитивно ставитися до ближнього, випробовувати схожі з ним почуття, відчувати і приймати свій актуальний. Виявляти емпатію щодо співбесідника – значить подивитись на ситуацію з його точки зору, помітити «вслухатися» у його емоційний стан [40].

Термін «емпатія» був введений у психологію Е.Титченером для позначення внутрішньої активності, результатом якого стає інтуїтивне розуміння ситуації іншої людини [39].

Серед сучасних визначення емпатії зустрічаються такі:

– знання про внутрішній стан, думки та почуття іншої людини;

– переживання емоційного стану, в якому перебуває інша;

– активність щодо відновлення почуттів іншої людини за допомогою уяви; роздуми у тому, як людина повела би себе до іншого (прийняття іншого);

- Засмучення у відповідь на страждання іншої людини; орієнтована на іншу людину емоційна реакція, відповідна уявленню суб'єкта про благополуччя іншого та інше [32, с. 76-77].

З'ясовано, що важливою стороною емпатії є здатність приймати роль іншої людини, що дозволяє відчувати (відчувати) не лише реальних людей, а й видуманих (наприклад, персонажів художніх творів). Показано також, що емпатична здатність зростає зі збільшенням життєвого досвіду [45].

Найбільш очевидний приклад емпатії – поведінка драматичного актора, що вживається в образ свого героя. У свою чергу, глядач теж може жити в образі героя, поведінку якого він спостерігає із глядацької зали [37].

Емпатія як ефективний інструмент спілкування була у розпорядженні людини з моментом виділення його зі світу тварин. Уміння співпрацювати, ладити з оточуючими та адаптуватися в суспільстві було необхідно для виживання первісних спільнот [45].

Емпатія як емоційний відгук на переживання іншого здійснюється на різних рівнях організації психічного, від елементарних рефлекторних до вищих форм особистості. Водночас емпатію слід відрізняти від симпатії, співпереживання, співчуття. Емпатія – це не симпатія, хоча вона також включає співвіднесення емоційних статусів, але при цьому супроводжується почуттям переживання чи стурбованості для іншого. Емпатія – не почуття, яке починається зі словами «я» чи «мені», це не погоджується з точкою зору співбесідника, а уміння її поняття і виразити словом «ви» («ви повинні думати і відчувати щось») [33].

Категорія емпатії використовується у багатьох розділах сучасної психології, але активно досліджується в гуманістичній психології та позитивній психології.

В рамках гуманістичної психології емпатія розглядається як основа всіх позитивних міжособистісних відносин. Карл Роджерс, один з основних натхненників гуманістичної психології та засновник клієнт-центрованої терапії, визначає емпатію як «точне сприйняття внутрішнього світу іншої людини і пов'язане з ним емоціями та сенсами, якби ви були тією людиною, але без втрати цього «як якщо б»». Емпатичне розуміння, коли терапевт передає сприйняті змісту клієнта, Роджерс вважає третьою умовою клієнт-центрованої терапії, тобто взаємопов'язаним з двома іншими – продовженістю, конгруентністю терапевта, коли останній «виявляється собою у відношенні з клієнтом», відкривається по відношенню до свого внутрішнього досвіду і ставленням до психотерапії і клієнта[59].

У позитивній психології емпатія – одна з найвищих людських якостей, поряд з такими як оптимізм, віра, мужність та інше. Тут же виявляється емпатійність як властивість особистості, яка може мати пізнавальний (здатність приймати і передбачати), афективний (здатність до емоційно реагувати) і активно-діяльний (здатність до співучасті) характер [42, с. 34-35].

А. Валлон показує еволюцію емоційної відгукності дитини на почуття дорослих і дітей: дитина на ранніх щаблях розвитку пов'язаний зі світом через афективну сферу, та її емоційні контакти встановлюються за типом емоційного зараження. Такого роду зв'язок описується як синтонія або позаінтелектуальне звучання, потреба орієнтації в емоційному настрої інших людей (Л. Мерфі та ін.) [11].

Маркус розглядає емпатію як здатність індивіда пізнавати внутрішній світ іншої людини, як взаємодію пізнавальних, емоційних та моторних компонентів. Емпатія здійснюється через акти ідентифікації, інтроекції та проекції [6].

Прояви емпатії спостерігається вже на ранніх стадіях онтогенезу: поведінка підлітка, який, наприклад, розплакався у відповідь на сильний плач лежачого поруч «товариша» (при цьому у нього також частішає серцебиття), демонструє один з перших видів емпатійного реагування стан від емоційного стану іншого. При чому вчені не прийшли до єдиного погляду, чи є емпатичні реакції вродженими або вони придбані в ході розвитку, але їх ранній прояв в онтогенезі не підлягає сумніву. Маються дані, що умови виховання сприяють розвитку здібностей до емпатії. Наприклад, якщо у батьків теплі відносини з дітьми і вони звертають їхню увагу на те, як їх поведінка проявляється на благополуччі інших – у цьому випадку діти з більшою ймовірністю будуть виявляти емпатію щодо ставлення до інших людей, ніж ті, які в дитинстві не мали таких умов виховання [19, с. 36-39].

Серія досліджень, проведених Д. Бетсоном та його колегами, впевнено демонструє, що переживання емпатії, пов'язане з благополуччям про благополуччя іншого людини, викликає альтруїстичну мотивацію, яка є метою покращення іншого; таким чином, почуття емпатії по відношенню до людини, що потребує допомоги, пробуджує прагнення допомагати йому.

Жінки та відповідальність чоловіки за рівнем емоційного інтелекту не відрізняються, але у чоловіків сильніше розвинене почуття самоповаги, а у жінок – емпатії та соціальної [28, с. 9].

Різняться наступні види емпатії:

- емоційну емпатію, засновану на механізмах проекції та подразнення моторним та афективним реакціями іншого людини;
- когнітивну емпатію, що базується на інтелектуальних процесах (порівняння, аналогія);
- передикативну емпатію, що виявляється як здатність людини передбачати афективні реакції іншого у конкретних ситуаціях.

Як особисті форми емпатії виділяють:

- співпереживання – переживання суб'єктом тих самих емоційних станів, які відчувають іншу людину, через ототожнення з нею;
- співчуття – переживання власних емоційних станів з приводу почуття людини.

Важливою характеристикою процесів емпатії, що відрізняє її від інших видів розуміння (ідентифікації, прийняття ролей, децентралізації та ін.), є слабке розвиток рефлексивної сторони, замкнутість у межах безпосереднього емоційного досвіду. (Рефлексія (від лат.reflexio – звернення назад) – здатність пізнання людини зосередитися на самому собі) [3 1] , [41] .

Величезний вплив на розвиток людини надають батьки, сім'я, дитинство. У сім'ї зазвичай проходять перші, вирішальні для становлення, розвитку та формування років життя людини. Сім'я багато в чому визначає коло його інтересів та потреб, поглядів та цінних орієнтацій. У сім'ї закладаються моральні, соціальні якості.

В основі розвитку емпатії, засвоєння моральних норм лежить формується спрямованість дитини на оточуючих, обумовлена особливостями спілкування дітей зі дорослими і, перш за все, з батьками [4 4, с. 42-44].

В області вікової психології А. Бек та В. Штерн поклали початок вивчення емпатії та її проявів у дітей. Проблема емпатії розглядається у зв'язку з формуванням особистості дитини, розвитком форм поведінки, соціальною адаптацією [48].

Надалі А. Валлона (1967) привертає цю проблему в аспекті розвитку емоційної сфери дитини, і він має на увазі еволюцію емоційної відгуки дитини на почуття дорослих і дітей. Валлон відзначає, що дитина на перших етапах життя пов'язана зі світом через афективну сферу, і її емоційні контакти встановлюються за типом емоційного зараження.

За О. Валлоном, на першому році життя дитина вступає у «ситуацію симпатії». На цій стадії дитина як би розрізнена з конкретною ситуацією спілкування і з партнером, який переживає він розділяє. "Ситуація симпатії"

готує його до "ситуації альтруїзму". На стадії альтруїзму (4-5 років) дитина навчається носити собі та інше, усвідомлювати переживання інших людей, передбачити наслідки свого поводження.

Так за мірою психічного розвитку дитина переходитиме від низьких форм емоційного реагування до вищих моральних форм чуйності. [3].

Л.Б. Мерфі визначає емпатію як здатність до емоційної відповіді на неблагополуччя іншого, прагнення полегшити чи розділити його стан. Емпатія виявляється в адекватних формах у адаптованих до соціальної життя дітей, які отримали у сім'ї максимум довіри, любові, тепла.

Х.Л. Рош та Є.С. Бордін вважають емпатію одним із найважливіших джерел розвитку особистості дитини. На їхню думку, емпатія — поєднання тепла, уваги та впливу. Автори спираються на ідею про розвиток дитини у процесі встановлення балансу між потребами батьків та дитини. Розгляд балансу потреб робить відновлення ефективним, якщо емпатія визначає психологічний клімат навчання дитини взаємовідносинам з людьми [5] , [7].

Емпатія у відносинах батьків і дітей можлива тільки в тому випадку, коли батьки розуміють почуття дітей, беруть участь у їх справах і дозволяють їм якусь самостійність. Емпатійні відносини батьків полегшують процес адаптації дитини. У відносинах зі дорослими емпатія виявляється як мотивація поведінки, що змінюється за мірою емоційного та інтелектуального розвитку дитини [21, с. 24-29] , [22 , с. 54-65] .

Співчуття у дітей, особливо у дошкільників, супроводжується актом альтруїзму. Той, хто найбільш чуйний до емоційного стану іншого, дуже допомагає і саме схильний до агресії. Співчуття та альтруїстична поведінка властиві дітям, батьки яких роз'яснили їм моральні норми, а не прищеплювали їх суворими заходами[15].

Розвиток емпатії — це процес формування мимовільно діючих моральних мотивів, мотивацій на користь іншого. За допомогою емпатії відбувається сприйняття дитини до світу переживання інших людей,

формується уявлення про цінності інших, розвивається і зміцнюється потреба у благополуччі інших людей. У міру психічного розвитку дитини та структурування його особистості емпатія стає джерелом морального розвитку[15].

П.А. Сорокін особливу увагу у своїх дослідженнях приділив ролі любові у вихованні дітей. І сьогодні актуальним є його вчення про методику любові, яка має бути присутньою «... у будь-якому приносить успіху методика морального та соціального виховання нормальної дитини» [51]. Кохання, вважає П.А. Сорокін, виявляється як вирішальний фактор життєвого, психічного, морального та соціального благополуччя та розвитку особистості. Сорокіним встановлено, що «нелюбі та нелюбимі діти дають більш високий рівень перекручених, вороже налаштованих і неврівноважених дорослих, ніж діти, які виросли під покровом добродійної любові». Досліджуючи біографії великих альтруістів, виросших у апостолів любові, він прийшов до висновку про те, що майже всі вони вийшли з гармонійних сімей, де були бажаними та улюбленими.

Сім'я — це психологічний клімат, що характеризується взаємною довірливістю. Відповідно до думки А.В. Петровського: «Сім'я, три-чотири людини, з'єднаних родинними відносинами, можуть стати, а можуть і не стати колективом залежно від того, який характер набувають міжособистісних відносин» [15].

До слова, багато сімей не виконують такої важливої функції, як емоційна підтримка своїх членів, формування почуття психологічного комфорту та захищеності. Взаємодія дітей з батьками не спрямована на конкретний характер діяльності, діти та батьки не обговорюють загальну улюблену справу, батьки рідко обговорюють проблеми своїх дітей, рідко радуються їх успіхам, батьки ріжуться своїми переживаннями навіть між собою.

Порушення емоційного контакту з батьками, відсутність емоційного сприйняття та емпатичного розуміння важко травмує психіку дитини, надає негативний вплив на розвиток дітей, формування особистості дитини.

«Важкі» діти — це результат сімейних травм: конфліктів у сім'ї, недолік батьківської любові, батьківської жорсткості, непослідовності у вихованні. Діти нерідко засвоюють не тільки позитивні, але і негативні зразки поведінки батьків, якщо старші в сім'ї вимагають до чесності, а самі брешуть, до стриманості, а самі агресивні, то дитині належить зробити вибір, і вона завжди в цих умовах буде протестувати проти вимог вести собі зразково, якщо батьки самі цього не роблять. [25] , [26] .

Стиль відносин батьків до дітей, їх позиції та установки щодо них впливають на формування емпатії. Неблагополучні стосунки з батьками створюють ризик порушень наступного ходу формування емпатії у дитини як особистісного виховання і можуть призвести до того, що він може виявитися нечутливим до проблем іншого людини, байдужим до його радощів та смутку. Дуже важливим є стиль батьківського відносини до дітей, у якому виявляються емоційне прийняття чи відвернення дитини, сприйнятливі впливи, розуміння світу дитини, прогнозування його поведінки у тій чи іншій ситуації.

Дуже важливим для дитини є те, що вона росте і навіть розцвітає в атмосфері благодатності та доброти. Виховання має бути відкриттям, огорнути дитину потрібним визнанням, симпатією та співпереживанням, співчуттям, усмішкою, захопленням та по освітленню, схваленням та похвалою [4].

Сенс емпатичних відносин між людьми відкривається дитині перш за все, що сприймають її дорослими.

Впливи батьків повинні бути орієнтовані на розвиток у дитини доброти, співучасті з іншими людьми, прийняття самого себе як потрібного,

улюбленого та важливого для них людини. Емпатія виникає і формується у взаємодії, спілкуванні.

Від виховного впливу сім'ї, від того, які якості будуть розвинені, сформовані, залежить майбутнє дитини. Майбутнє — як емпатичної особистості, вміє розуміти іншого, прийняти його внутрішній світ, тонко реагуючи на настрій співбесідника, співчуття, допомогти йому, чи неемпатичної особистості — його центричної, схильної до конфліктів, не вміє встановлювати доброзичливі стосунки з людьми.

Батькам можна рекомендувати наступне: розбиратися з дітьми, що трапилися моральні, конфліктні конфлікти, адже часто в таких ситуаціях діти позбавлятимуться тільки себе, вони спрямовані виключно на себе, потрібно допомогти їм почути свого партнера, зрозуміти його емоційний стан, навчитися вставати на позицію іншого, уявити собі на своєму місці. У процесі спілкування відбувається спільне сприйняття ситуації, що склалася, розуміння власної поведінки. Тільки зацікавлене, доброзичливе ставлення до дитини допоможе (дозволити) їй повністю проявитися, що дасть найбільшу можливість для взаєморозуміння та успішного спілкування. [46 , с.17-19] .

Дитина — відображення сімейних відносин, випитувати її над індивідуальним прикладом, стати для неї зразком, підтримувати і спрямовувати зусилля дитини. Діти, що мають близькі теплі емоційні відносини з батьками, частіше можуть розділитись з ними своїми проблемами (розповісти про ситуації, пов'язані з проявом певних емоцій, переживань), а також частіше чути про почуття та емоційні стани батьків.

Успішне виховання емпатії та емпатійного поводження (співчуття, співчуття і співдіяння з іншими) можливе на основі розвитку творчого спілкування при поєднанні дитячих дій (сприйняття художньої літератури, ігор, малювання та ін.), такі емоції: співчуття, осуд, гнів, подив. Ці соціальні цінні емоції повинні ще зміцнитися, актуалізуватися, привести до результату (допомогу, поведінку, співдіяння) у відповідному контексті, який може і

повинен створювати дорослого. Також можуть бути використані такі форми: творча лялькова вистава, гра-бесіда з персонажами, творча рольова гра за сюжетом казки [12].

Емпатія надає значний вплив на характер відносин особистості до зовнішнього світу, себе, інших людей, регулює процес входження особистості в соціум.

Емпатійне, довірливе взаємодія членів сім'ї та друга з іншим у багатьох визначає гармонійне розвиток особистості. Для повноцінного розвитку здатності переживати, відчувати, допомагати іншій людині, потрібній атмосфері сімейних, дружніх відносин.

Якщо дати якесь загальне формальне положення, було б правильно сказати, що середовище визначає розвиток дитини через переживання середовища. Найбільш істотним, отже, є відмова від абсолютних показників середовища; дитина є частиною соціальної ситуації, відношення дитини до середовища та середовища до дитини дається через переживання і діяльність самої дитини; сили середовища набувають керуючого значення завдяки переживанню дитини. Це пов'язано із глибоким внутрішнім аналізом переживання дитини, тобто. до вивчення середовища, яке переноситься у значній мірі всередину самої дитини, а не зводитись до вивчення зовнішньої обстановки його життя [50].

1.3. Дитячо-батьківські відносини, як фактор успішного розвитку дитини

Вивчення впливу емоційної складової дитячо-батьківської взаємодії на психічний розвиток дитини представлено у роботах О.І. Захарової. Автором виділені якісні та кількісні критерії повноцінного емоційного спілкування батьків з дошкільником. При дефіциті емоційних контактів процес психічного розвитку особистості ускладнюється [22], а недооцінка розвитку емпатії у

дітей дошкільного віку у практичному плані призводить сьогодні до того, що виникають труднощі у взаємовідносинах дітей зі однолітками.

Одна з найважливіших і оригінальних для психології ідей Л.С. Виготського полягає в тому, що джерело психічного розвитку знаходиться не всередині дитини, а в його відносинах із дорослим.

Значення дорослого для психічного розвитку дитини визнавалася (і визнається) більшістю західних та вітчизняних психологів. Однак спілкування зі дорослими виступає в них як зовнішній фактор, що сприяє розвитку, але не як його початок. Відносини дорослого до дитини (його чутливість, чутливість, співпереживання і т. д.) лише полегшують розуміння соціальних норм, підтримують відповідну поведінку та допомагають дитині стимулюватися соціальними впливами. Психічний розвиток при цьому розглядається як процес поступової соціалізації - адаптації дитини до зовнішніх для нього соціальних умів. Механізм такої адаптації може бути різним. Це або подолання вроджених інстинктивних потягів (як у психоаналізі), або підкріплення соціально прийнятного поведінки (як у теорії соціального навчання), або дозрівання когнітивних структур, що підтримують собі асоціальні, його центричні тенденції дитини (як у школі Ж. Піаже). Але у всіх випадках в результаті соціалізації та адаптації своя природа дитини трансформується, перебудовується і підпорядковується спільності [17, с. 20-23].

Відповідно до позиції Л.С. Виготського, соціальний світ і оточуючі дорослі не протистояти дитині і не перебудовують її природу, але є органічно необхідною умовою її людського розвитку. Дитина не може жити і розвиватися поза громадськістю, вона спочатку включена в суспільні відносини, і чим молодша дитина, тим більш соціальним існуванням він є [12].

М.І. Лісіна з одного боку опирається на концепцію Л.С. Виготського, а з іншою – стає основоположником оригінальної та самоцінної наукової школи. Вона принесла у вітчизняну психологію новий предмет - навчання дитини зі

дорослим - і новий підхід до його наукового дослідження. Ініціатором цього напряму став учитель М.І. Лісіної – А.В. Запорожець (який у свою чергу був безпосереднім учнем та соратником Л.С. Виготського). Він запропонував Має Іванівні досліджувати живу реальність спілкування, а не його фактичний результат. Питання, яке він поставив, полягав у наступному: що відбувається між матір'ю та дитиною і яким чином у результаті їх взаємодії забезпечується передача культурних норм? Очевидно, що це питання безпосередньо витікає з концепції Л.С. Виготського і є її конкретизацією. М.І. Лисина була готова до такого постановлення питання, оскільки він збігся з її власними інтересами [36] .

Слід зазначити, що у цей час (60-ті рр.) у зарубіжній психології розгорнулися надзвичайно цікаві дослідження з психології дитини, у яких проаналізовано особливості материнського відносини до дитини. Були опубліковані нові дані про компетентність, описані різні моделі материнського поводження (mother-ring), отримано факти, що свідчать про синхронізацію та узгодженість взаємодії матері та дитини, в самостійному управлінні була сформована теорія прив'язаності. М.І. Лісіна завдяки гарному знанню іноземних мов була знайома з цими дослідженнями і відчувала природний інтерес до нього. У той же час теоретична інтерпретація цих робіт, здійснювана з позицією психоаналізу чи біхевіоризму, представлялася їй явно незадовільною. Розглядається молодця, за Л.С. Виготським, як максимально соціальне існування і розуміють значущість відносин його з близькими дорослими, М.Л. Лісіна прагнула до побудови теоретичної моделі, що дозволяє інтерпретувати ці факти у рамках культурно-історичної концепції. Проте така готова модель, як і психології молодецтва взагалі, у нашій країні на цей час не була. М.І. Лісіна фактично стала основою вітчизняної психології молоді. Її реферативна стаття «Вплив відносин із близькими дорослими на розвиток дитини раннього віку» [10] стала помітною подією у житті радянських психологів. Вона привернула увагу психологічної громадськості

не лише до нових фактів, здобутих у світовій психології, але й до раннього етапу онтогенезу. Одночасно з цим наприкінці 60-х - початку 70-х рр. М.І. Лисиною та під її керівництвом були проведені надзвичайно цікаві експериментальні дослідження спілкування підлітків зі дорослим та його вплив на психічний розвиток дитини та ін., які можна розглядати як продовження та розвиток традицій Л.С. Виготського.

Одним із основних методів у цих дослідженнях було порівняння вивчення дітей, які виховуються в сім'ї та без сім'ї в дитячих закладах закритого типу. У цьому вся можна бачити продовження традицій Л.С. Виготського, який, як відомо, розглядав дослідження розвитку в умовах патології як один із методів генетичної психології. В умовах органічного, так і комунікативного дефіциту процес розвитку затягується, розгортається у часі та його закономірності виступають у відкритій, розгорнутій формі. Діти в домашніх умовах дитини забезпечені всіма необхідними для виживання (нормальним харчуванням, медичним обслуговуванням, одягом та іграшками, навчальними заняттями тощо). Проте дефіцит індивідуально-адресованого, емоційного спілкування зі дорослим істотно гальмує та деформує психічний розвиток дітей. Як показали роботи М.І. Лісіної, «добавка» такого спілкування надає істотний вплив на різні аспекти психічного розвитку дітей: на їх пізнавальну активність, на оволодіння предметними діями, на розвиток промов, на ставлення дитини до дорослого [11].

У своїх дослідженнях М.І. Лісіна не тільки спиралася на уявлення Л.С. Виготського про роль спілкування у психічному розвитку немовляти, але й конкретизувала, доповнювала, а іноді переглядала їх. Так, як один з головних новоутворень молодого віку Л.С. Виготський розглядав своєрідну психологічну єдність дитини та дорослого, яке позначивши терміном «прями»[60]. М.І. Лісіна показала, що між підлітком і дорослим здійснюється спілкування, в якому активні обидва партнери і яке можливе лише за психологічної віддаленості дитини та дорослого. Приваблива увага дорослого

і відповідальна на його вплив, підліток сприймає його як окремо, не збігаючись з ним. Отже, вже у перші місяці життя дитина відділяє собі від дорослого, а не зливається з нею. Заперечуючи Л.С. Виготському, М.І. Лисина говорила не про єдність, а про емоційно-особистісні зв'язки дитини з дорослим, які розглядалися як головне новоутворення першого півріччя життя [10, с. 14-18].

Виходячи з вище сказаного, можна зробити висновок, що розвиток емоційної компетентності здатні перш за все, загальна сімейна атмосфера, відносини дитини з батьками. Висока емоційна компетентність допомагає вийти зі складних ситуацій. При її зниженні зростає рівень агресивності дитини. На формування емоційної компетентності впливає розвиток таких властивостей особистості дитини, як емоційна стійкість, позитивне ставлення до себе, відчуття внутрішнього благополуччя, висока оцінка своєї емпатії. Емоційну компетентність можна розвинути, якщо в сім'ї обговорюються прояви почуттів та наслідки вчинків дитини для інших людей, причини емоційних ситуацій, які робляться розглянути ситуацію з іншим чоловіком.

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ЕМОЦІОНАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ БАТЬКІВ І РОЗВИТКУ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

2.1.Методика дослідження

Основу роботи склали психологічні дослідження, що проводяться серед дітей, що відвідують підготовчі курси до школи та їх батьків (мам). Всього в експерименті прийняло участь 35 дітей дошкільного віку і 35 мам. Дослідження проводилося протягом 2025-2026 навчального року. Дослідження проходило в декілька етапах.

На першому етапі дослідження ми провели дослідження батьків дошкільників авторською методикою «Діагностика емоційного інтелекту – MEI». За результатами досліджень із групи батьків були виділені дві підгрупи. У першу групу увійшли батьки з високим рівнем емоційного інтелекту (35 і вище балів), у другій групі - з низьким рівнем (до 5 балів). Дітей ми розділили виходячи із показників їх батьків. Відповідно до першої групи увійшли діти, у яких батьки були з високим рівнем емоційної компетентності, в другу – з низьким.

Група батьків, з високим рівнем емоційної компетентності склала 15 осіб, а група батьків, з низьким рівнем емоційної компетентності – 20 осіб.

1. ***Авторська методика діагностики емоційного інтелекту – MEI.***

Розроблено методику діагностики EI є опитувальником, сучасним із 40 питань-затверджень. Останньому пропонується оцінити ступінь своєї згоди з кожним затвердженням за 5-бальною шкалою.

Опитувальник містить 4 субшкали та 3 інтегральні індекси: загального рівня EI, вираженості внутрішньо- та міжособистісних аспектів EI.

2. ***Методика «Діагностика рівня емпатії» (В. В. Бойко)***

У структурі емпатії В. В. Бойко виділяє кілька каналів.

Раціональний канал емпатії. Характеризує спрямованість уваги, сприйняття та мислення суб'єкта, що виражає емпатію, на сутність іншого людини — на його стан, проблеми, поведінку. Це спонтанний інтерес до іншого, що відкриває шлюзі емоційного та інтуїтивного відчуження партнера. У раціональному компоненті емпатії не слід шукати логіку чи мотивацію інтересу до іншого. Партнер привертає увагу своєї побутовості, що дозволяє вираженій емпатії непередбачувано виявити свою сутність.

Емоційний канал емпатії. Фіксується здатність суб'єкта емпатії емоційно резонувати з оточуючими — співпереживати, брати участь. Емоційна відгуваність у цьому випадку стає засобом «входу» в енергетичне поле партнера. Зняти свій внутрішній світ, спрогнозувати поведінку та ефективно позбутися можливо лише в тому випадку, якщо виникла енергетична підбудова до того, кому адресована емпатія.

Інтуїтивний канал емпатії. Бальна оцінка свідчить про здатність респондентів бачити поведінку партнерів, діяти в умовах дефіциту вихідної інформації про них, спираючись на досвід, зберігаючи у підсвідомості. На рівні інтуїції замикаються та узагальнюються різні відомості про партнерів. Інтуїція, мабуть, менше залежить від оціночних стереотипів, ніж осмислене сприяння партнерів.

Встановлення, здатні або попереджаючі емпатії, відповідно полегшують або ускладнюють дію всіх емпатичних каналів. Ефективність емпатії, ймовірно, знижується, якщо людина намагається позбутися особистих контактів, вважає немісцевим проявом любові до іншої особистості, переконавши собі спокійно ставитися до переживань та проблем оточуючих. Подібні умонастрої різко обмежують діапазон емоційної відгукуваності та емпатичного сприйняття. На противагу, різні канали емпатії діють активніше і надійніше, якщо немає перешкод зі сторони установок особистості.

Проникаюча здатність в емпатії оцінюється як важлива комунікативна властивість людини, що дозволяє створити атмосферу відкритості,

довірливості, душевності. Кожен із нас своєю поведінкою та ставленням до партнерів здатний інформаційно-енергетичному обміну або перешкоджає йому. Розслаблення партнера діє на емпатію, а атмосфера напруженості, неприродності, сприйнятливості перешкоджає розкриттю та емпатичному осягненню.

Ідентифікація — ще одна неперевершена умова успішної емпатії. Це вміння зрозуміти інше на основі співпереживань, встановивши собі на місце партнера. В основі ідентифікації — легкість, рухливість та гнучкість емоцій, здатність до подразнення.

3. *Експериментально – психологічна методика вивчення фрустраційних реакцій С. Розенцвейга.*

Методика С. Розенцвейга дозволяє досліджувати, перш за все, спрямованість реакцій суб'єкта у ситуації стресу. Методика також виявляє тип реагування, до певної міри, що викриває цінності особистості. Тип реагування відповідає на питання, в якій сфері створюється найбільш уразливе місце досліджуваного, з чим, перш за все, будуть пов'язані його емоції: чи буде він сконцентрований на перешкоді, вивчаючи його властивості, і, намагаючись його подолати; чи буде він захищати собі, будучи слабкою вразливою особистістю; або він зосередиться на шляхах отримання бажаного. Розенцвейг використовує наступні поняття:

- *екстрапунітивні реакції* (реакція, спрямована на живу або неживу середу у формі підтвердження ступеня фруструючої ситуації, у формі засудження зовнішньої причини фрустрації, або змінюється в обов'язки іншому особі дозволити цю ситуацію);

- *інтропунітивні реакції* (реакція спрямована на самого себе; досліджування приймає фруструючу ситуацію як сприятливу для себе, приймає провину на собі або бере на себе відповідальність за виправлення даної ситуації);

- *імпунітивні реакції* (фруструюча ситуація розглядається досліджуваним як малозначуща, як відсутність чиєїсь вина або як щось таке, що може бути виправлено само собою, варто тільки почекати і подумати);

Реакції по Розенцвейгу відрізняються також з точки зору їх типів:

- *тип реакції «з фіксацією на перешкоді»* (у відповіді досліджуваної перешкоди, що викликало фрустрацію, всіляко підкреслюється або інтерпретується як благо свого роду, а не перешкоджання, або описується як не має серйозного значення);

-тип реакції «з фіксацією на самозахисті» (головна роль у відповіді досліджуваного грає захист себе, свого «Я», і суб'єкт або порікає когось, або визнає свою провину, або сам зазначає, що відповідальність за фрустрацію нікому не може бути приписана);

-тип реакції «з фіксацією на задоволення потреб» (відповідь спрямована на вирішення проблеми; реакція приймає форму вимоги допомоги від інших осіб для вирішення ситуації; суб'єкт сам береться за рішення ситуації або вважає, що час і хід події призводять до її виправлення).

4. ***Дослідження самооцінки за методикою Дембо-Рубінштейн.***

Ця методика заснована на безпосередньому оцінюванні дошкільниками низки особистих якостей, як здібності, характер, авторитет у однолітків, уміння багато робити своїми руками, зовнішність, впевненість у собі. Респондентам пропонується на вертикальних лініях відзначити визначеними ознаками рівень розвитку в них цих якостей та рівень притягнень, тобто. рівень розвитку цих же якості, який би задовольнив їх.

5. ***Методика визначення рівня творчого виховання та емпатії у дошкільників.*** Субтест №1: "Вільний малюнок".

Матеріал: лист паперу, набір фломастерів.

Випробуваному пропонувалося: придумати щось незвичайне.

На виконання завдання відводилося 4 хвилини. Оцінка малюнку дитини проводитиметься у балах за такими критеріями:

10 балів – дитина за відведену годину вигадала і намалювала щось оригінальне, незвичайне, явно свідоцтво про неабияку фантазію, про багате уявлення. Малюнок справляє велике враження на глядача, його образи та деталі докладно опрацьовані.

8-9 балів – дитина придумала і намалювала щось досить оригінальне та красиве, хоча зображення не є абсолютно новим. Деталі картини оброблені непогано.

5-7 балів – дитина придумала і намалювала щось таке, що в цілому є не новим, але не має в собі явних елементів творчої фантазії і справляє на глядача певне емоційне враження. Деталі та образи малюнку опрацьовані середньо.

3-4 бали – дитина намалювала щось дуже просте, неоригінальне, при чому на малюнку слабо проглядається фантазія і не дуже добре оброблені деталі.

0-2 бали – за відведену годину дитина так і не сумувала нічого придумати і намалювала лише окремі штрихи і лінії.

Виводь про рівень розвитку:

10 балів – дуже високий;

8-9 балів – високий;

5-7 балів – середній;

3-4 бали – низький;

0-2 бали – дуже низький.

Субтест №2: «Визначення емпатії» (емоційної сприйнятливості).

Стимулюючий матеріал:

Картки із зображеннями гномиків. Кожен гномик демонструє на обличчі різні людські емоції (радість, спокій, смуток, страх, злість, глузування, збентеження, переляк, захоплення)

Випробуваному пропонується спробувати виобразити шкірну емоцію на своєму обличчі, потім – назвати відповідне почуття.

Оцінка результатів: Чим більше визначивши виражену дитину, тим вище її емоційна сприйнятливість. Найкращий результат – 9 балів.

Субтест №3: "Незакінчений малюнок".

Матеріал: 1) Аркуш паперу із зображенням 12-ти гуртків, які не стосуються один одного (розташовані у 3 ряду по 4 гуртки).

2) На аркуші паперу зображено незакінчений малюнок собаки, повторювань 12 разів.

Прості олівці.

Випробуваному пропонувалося:

На першому етапі: з кожного гуртка зобразити за допомогою додаткових елементів різні образи.

На іншому етапі: необхідно додати образ собаки, так щоб кожен раз це був різний собака. Зміна образу йде ввести до зображення фантастичного тваринного.

Оцінка результатів:

0-4 бали – дуже низький результат;

5-9 балів – низький;

10-14 балів – середній;

14-18 – високий;

19-24 – дуже високий.

Підраховується, скільки гуртків перетворив досліджень у нові образи, скільки намалював різних собак. Результати, отримані за 2 серії, сумуються.

Так, проведене дослідження дозволило виявити загальний рівень емоційного інтелекту, ступінь вираженості внутрішньоособистісного та міжособистісного аспектів, спрямованість реакцій суб'єкта у ситуації стресу. Дослідження також виявило тип реагування, до певної міри, що викриває цінність особистості, рівень самооцінки, творчого спілкування та емпатії у дошкільників.

2.2. Аналіз результатів дослідження

1. *Авторська методика діагностики емоційного інтелекту – MEI*

Результати дослідження, отримані за допомогою методики діагностики емоційного інтелекту, представлені у таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Середньоарифметичні показники діагностики емоційного інтелекту (батьки)

Шкала	Батьки з високим рівнем емоційної компетентності	Батьки низького рівня емоційної компетентності.
1. Усвідомлення своїх почуттів та емоцій	13,25	2,93
2. Управління своїми почуттями та емоціями	8,05	-6,05
3. Усвідомлення почуттів та емоцій інших людей	9,27	3,21
4. Управління почуттями та емоціями інших людей	15,93	-1,34

Діагностика емоційної компетентності батьків дітей дошкільного віку в досліджуваній нами групі дозволила виділити підгрупи батьків з високим рівнем емоційної компетентності та з низьким рівнем емоційної компетентності.

Дослідження рівня емпатії батьків дітей дошкільного віку. Результати дослідження представлені у таблиці 2.2 і на рис. 2.1.

Таблиця 2.2

Середньоарифметичні показники методика «Діагностика рівня емпатії» (В. В. Бойко)

Шкала	Батьки з високим рівнем емоційної компетентності	Батьки з низьким рівнем емоційної компетентності
Раціональний канал емпатії	4,87	2,67
Емоційний канал емпатії	4,87	3,05
Інтуїтивний канал емпатії	4,67	4,09
Установки, що сприяють емпатії	3,45	3,78
Проникаюча здатність у емпатії	4,39	3
Ідентифікація у емпатії	5,13	3

Виходячи з таблиці, видно, що раціональний та емоційний канал емпатії краще розвивати у групи батьків з високим рівнем емоційної компетентності. При цьому ідентифікація в емпатії краще розвинена у групі батьків з високим рівнем емоційної компетентності.

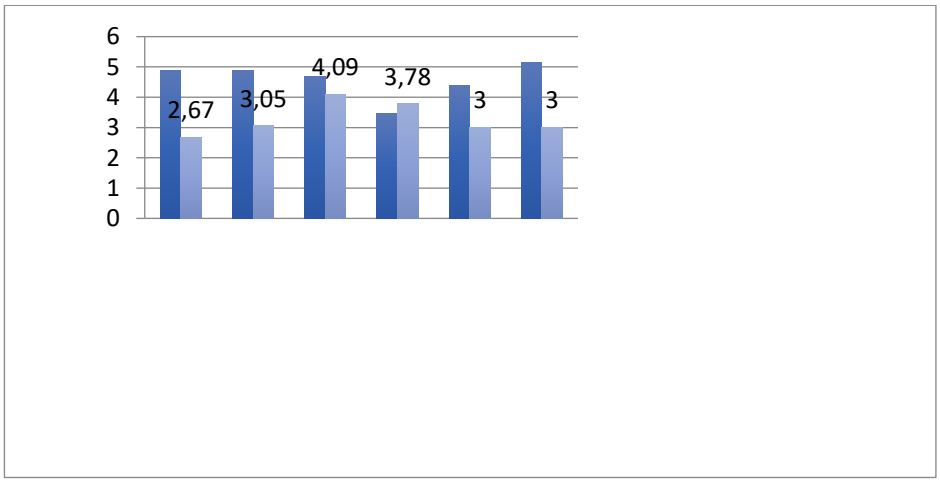

Рис.2.1. Середньоарифметичні показники методики «Діагностика рівня емпатії» (В. В. Бойко)

Діагностика рівня емпатії батьків дозволила підтвердити отримані результати за допомогою методики діагностики емоційного інтелекту. Зокрема, було встановлено, що високий рівень емоційної компетентності

батьків пов'язаний з високим рівнем розвитку раціонального та емоційного каналу емпатії, а також зі здатністю до ідентифікації та співпереживання.

2. ***Дослідження особливостей емоційної сторони дитячо-батьківського взаємодії.*** Результати дослідження представлені у таблиці 2.3 і на рисунку 2.2.

Таблиця 2.3

Середньоарифметичні значення особливостей емоційної сторони дитячо-батьківського взаємодії

Шкали	Батьки з високим рівнем емоційної компетентності	Батьки з низьким рівнем емоційної компетентності
1)Здатність сприймати стан дитини	27,6	14,6
2) Розуміння причин стану	23,4	22,9
3) Здатність до співпереживання	29,1	25,9
4) Почуття у ситуації взаємодії	19,87	18,07
5) Безумовне прийняття	20,65	17,34
6) Відношення до себе як до батька	19,03	24,07
7) Переважний емоційний фон взаємодії	27,41	26,1
8) Прагнення до тілесного контакту	23,05	23,25
9) Надання емоційної підтримки	29,6	21,7
10) Орієнтація на стан дитини	21,04	20,3
11) Вміння впливати на стан дитини	28,7	26,9

Виходячи з цього, можна стверджувати, що здатність сприймати стан дитини у групі батьків з високим рівнем емоційної компетентності вище, розуміння причин стану дитини у групі батьків з високим рівнем емоційної

компетентності вище, ніж у групі з низьким рівнем емоційної компетентності батьків. Крім того, батьки групи з високим рівнем емоційної компетентності надають емоційну підтримку своїм дітям у більшій мірі.

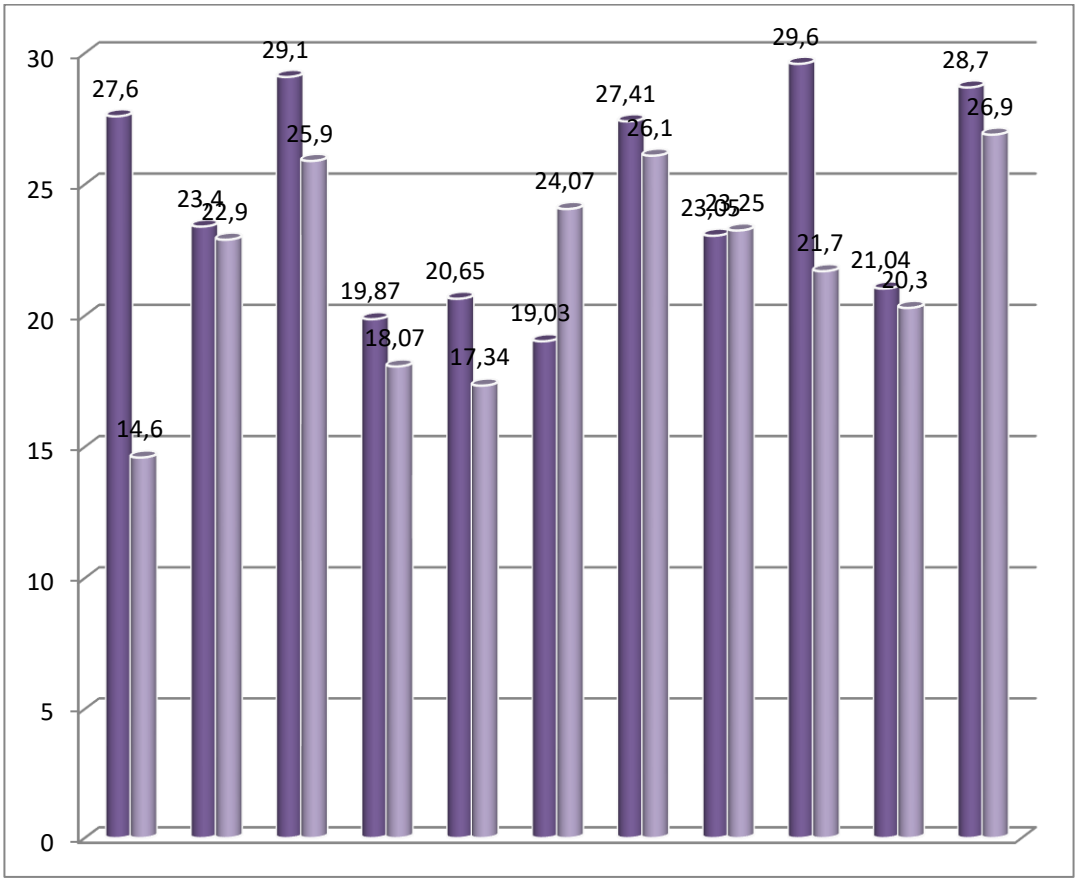

Рис.2.2. Середньоарифметичні значення особливостей емоційної сторони дитячо-батьківського взаємодії

Аналіз результатів дослідження особливостей відносин до дитини у батьків з різними рівнями емоційної компетентності показав, що батьки з високим рівнем емоційної компетентності виявляють достовірно більш високі здібності до розуміння стану дитини. Емоційно компетентні батьки більш здатні до переживання своїх дітей порівняно з батьками з низькою емоційною компетентністю. Емоційно компетентні батьки достовірно частіше надають реальну емоційну підтримку своїй дитині. В цілому можна констатувати, що емоційна сторона дитячо-батьківського взаємодії набагато менша у сім'ях, у яких батьки володіють високим рівнем емоційної компетентності.

3. *Вивчення фрустраційних реакцій дошкільників*

Результати дослідження, отримані за допомогою методики вивчення фрустраційних реакцій С. Розенцвейга, представлені в таблиці 2.4 і рис.2.3

Таблиця 2.4

Частота зустрічаємості фрустраційних реакцій у досліджуваних групах дошкільників

реакція	**Дошкільники, що мають батьків з високим рівнем емоційної компетентності**	**Дошкільники, що мають батьків з низьким рівнем емоційної компетентності**
Екстрапунітивна	33,3%	66,7%
Інтропунітивна	60%	40%
Безкарна	46,7%	55%
«з фіксацією на перешкоді»	60%	50%
«з фіксацією на самозахисті»	40%	85%
«з фіксацією на задоволення потреб»	73,3%	30 %

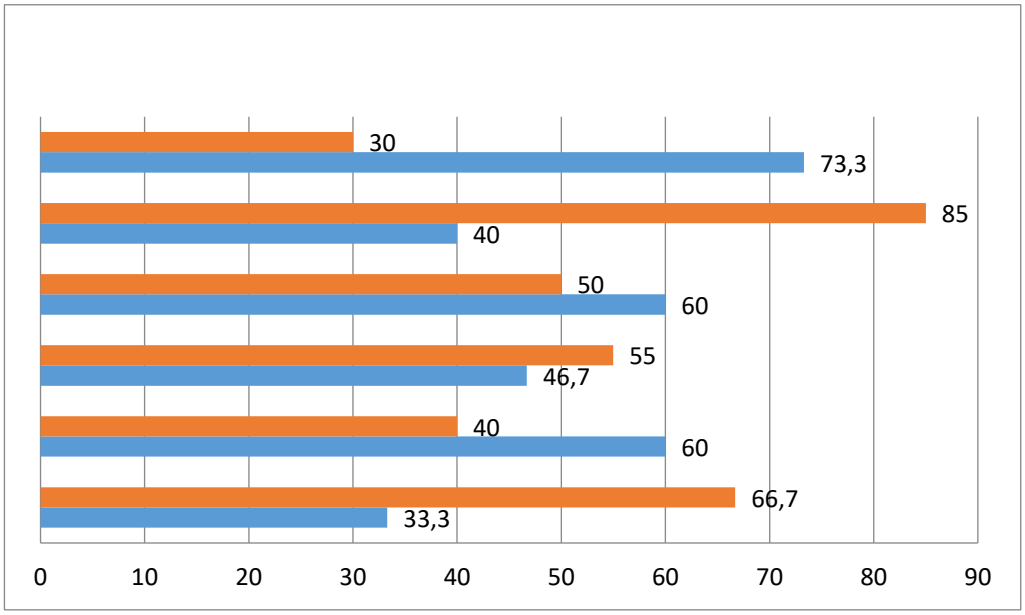

Рис.2.3. Частота народження фрустраційних реакцій у досліджуваних групах дошкільників

Так, експериментально-психологічне вивчення фрустраційних реакцій дошкільників в залежності від рівня емоційної компетентності їх батьків дозволило встановити таке:

1. Діти батьків з високим рівнем емоційної компетентності достовірно частіше користуються інтропунітивні реакції та реакції на задоволення потреб у ситуації фрустрації.

2. У дітей даної групи рідше ніж у інших спостерігаються екстрапутівні реакції та реакції з фіксацією на самозахисті. Можна констатувати більшу психологічну зрілість дітей, які мають батьків, з високим рівнем емоційної компетентності

3. Емоційна компетентність батьків може бути вдалою поведінковою моделлю для дитини, а також здатна створити більш сприятливу атмосферу для психічного розвитку дитини. Найбільш явним свідченням чого є домінуюча реакція у ситуації фрустрації у дітей – пошук способів її вирішення та фіксації на задоволення потреб.

5. Дослідження самооцінки за методикою Дембо-Рубінштейна. Результати представлені у таблиці 2.5 і на рисунках 2.4, 2.5

Таблиця 2.5

Середньоарифметичні показники самооцінки дошкільнят

Якість	**Дошкільники, що мають батьків з високим рівнем емоційної компетентності**		**Дошкільники, що мають батьків з низьким рівнем емоційної компетентності**	
	Рівень тяжіння	**Рівень самооцінки**	**Рівень тяжіння**	**Рівень самооцінки**
1. Разум, здібності	63,12	57,09	84,71	39,69
2. Характер	58,07	63,12	61,01	60,05
3.Авторитет у однолітків	72,04	92,12**	71,09	60,5**

4. Вміння багато робити своїми руками	63,12	63,1	53,07	52,04
5.Зовнішність	60,3	52,07	64,03	55,11
6.Впевненість у собі	74,09	83,04	56,05	63,06

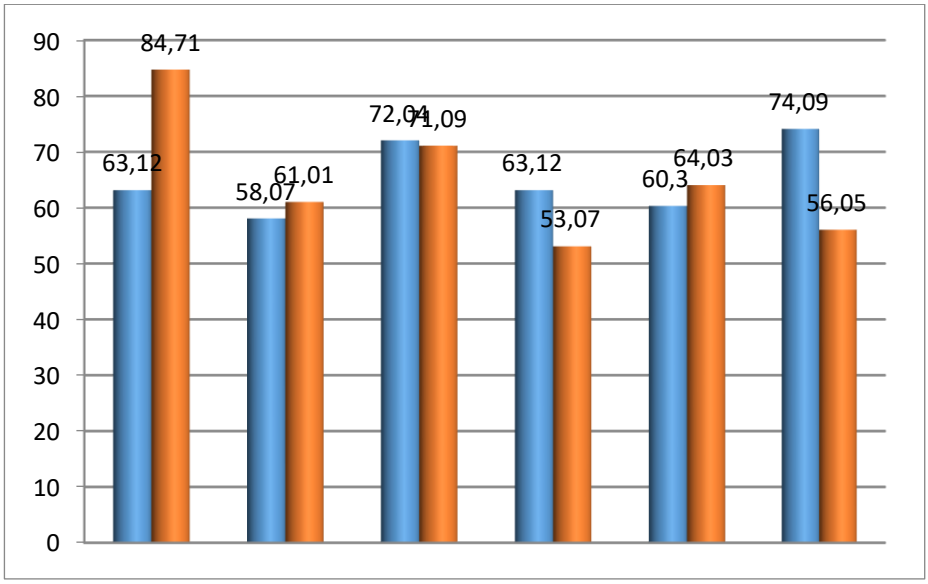

Рис.2.4. Середньоарифметичні показники рівня притягнень дошкільників

Якщо подивитися на діаграму, то можна побачити, що рівень зацікавленості в групі дошкільників, у яких батьки мають низький рівень емоційної компетентності, вищий за показником «разум, здібності», а в групі дошкільників, у яких є високий рівень емоційної компетентності, рівень притягнення вище за показником «Упевненість».

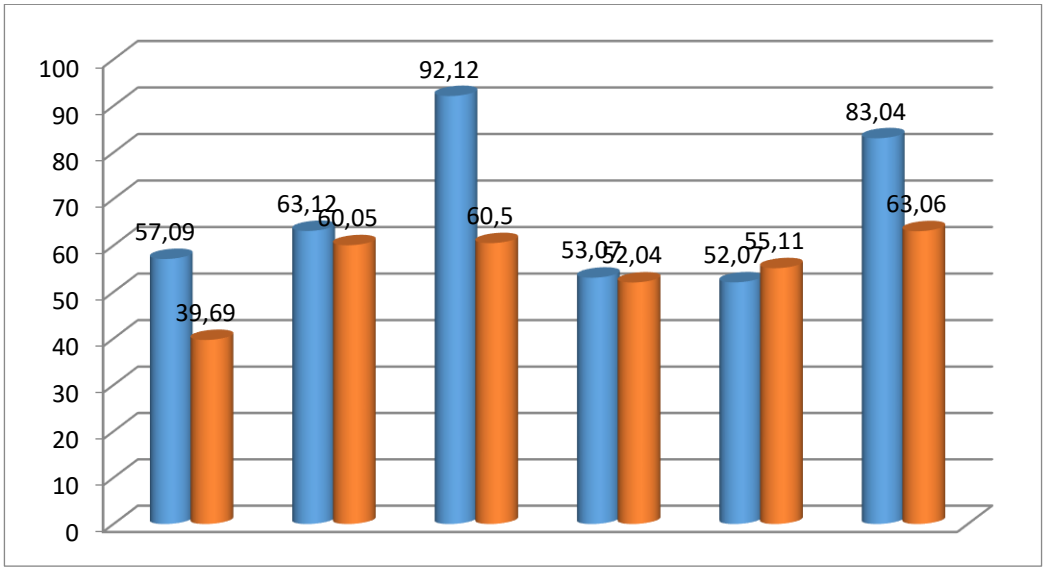

Рис.2.5. Середньоарифметичні показники рівня самооцінки дошкільників

Подивившись на діаграму, можна побачити, що в групі дошкільників, які мають батьків з високим рівнем емоційної компетентності, рівень самооцінки вищий за показниками «Разум, здібності», «Авторитет у школярів», «Упевненість у собі», ніж у групи дошкільників, які мають батьків з низьким рівнем.

Висновок: дослідження самооцінки дошкільників показало, що рівень захоплень та самооцінки взаємозв'язані з рівнем емоційної компетентності батьків. Високий рівень емоційної компетентності батьків сприяє формуванню більш адекватної самооцінки та рівня притягнення у дітей дошкільного віку.

6. Дослідження рівня творчого виховання та емпатії у дошкільників

Результати дослідження представлені у таблицях 2.6, 2.77 та рис.2.6.

Таблиця 2.6.

Субтест№1Визначення творчої уяви

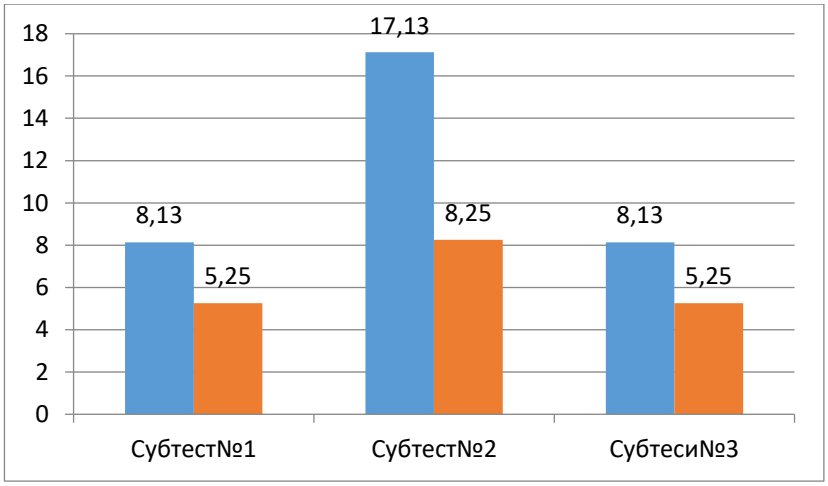
	Дошкільники, що мають батьків з високим рівнем емоційної компетентності	Дошкільники, що мають батьків з низьким рівнем емоційної компетентності

Рівень творчої уяви	8,13	5,25

Таблиця 2.7.

Субтест№3 Визначення емпатії

	Дошкільники, що мають батьків з високим рівнем емоційної компетентності	Дошкільники, що мають батьків з низьким рівнем емоційної компетентності
Загальна емоційна сприйнятливість	8,13	5,25

Мал. 7. Середньоарифметичні показники рівня творчого виховання та емпатії у дошкільників

Результати дослідження дозволили констатувати більш високий розвиток творчого спілкування та емпатії у дошкільників, щоби батьки виявляли високий рівень емоційної компетентності. Більш високий рівень творчого навчання у дошкільників, батьки яких мають високий рівень емоційної компетентності, що діагностується за 2 субтестами, що дозволяє визначити розвиток творчого навчання.

Таким чином, за результатами проведеного дослідження можна зробити такі висновки:

1. Діагностика емоційної компетентності батьків дітей дошкільного віку в досліджуваній нами групі дозволить виділити підгрупи батьків з високим рівнем емоційної компетентності та з низьким рівнем емоційної компетентності.

2. Діагностика рівня емпатії батьків дозволила підтвердити отримані результати за допомогою методики діагностики емоційного інтелекту. Зокрема, було встановлено, що високий рівень емоційної компетентності батьків корелює з високим рівнем розвитку раціонального та емоційного каналу емпатії, а також зі здатністю до ідентифікації та співпереживання.

3. Аналіз результатів дослідження особливостей відносин до дитини у батьків з різними рівнями емоційної компетентності показавши, що батьки з високим рівнем емоційної компетентності виявляють достовірно більш високі здібності до розуміння стану дитини. Емоційно компетентні батьки більш здатні до переживання своїх дітей порівняно з батьками з низькою емоційною компетентністю. Емоційно компетентні батьки достовірно частіше надають реальну емоційну підтримку своїй дитині. В цілому можна констатувати, що емоційна сторона дитячо-батьківського взаємодії є набагато благополучнішою у сім'ях, у яких батьки володіють високим рівнем емоційної компетентності.

4. Експериментально-психологічне вивчення фрустраційних реакцій дошкільників в залежності від рівня емоційної компетентності їх батьків дозволить встановити таке:

Діти батьків із високим рівнем емоційної компетентності достовірно частіше користуються інтропунітивними реакціями та реакціями на задоволення потреб у ситуації фрустрації.

У дітей цієї групи рідше ніж у інших спостерігаються екстрапутівні реакції та реакції з фіксацією на самозахисті. Можна констатувати більшу

психологічну зрілість дітей, які мають батьків, з високим рівнем емоційної компетентності

Емоційна компетентність батьків може бути вдалою поведінковою моделлю для дитини, а також здатна створити більш сприятливу атмосферу для психічного розвитку дитини. Найбільш явним свідченням чого є домінуюча реакція у ситуації фрустрації у дітей – пошук способів її вирішення та фіксації на задоволення потреб.

5. Дослідження самооцінки дошкільників показало, що рівень захоплень та самооцінки взаємозв'язані з рівнем емоційної компетентності батьків. Високий рівень емоційної компетентності батьків сприяє формуванню більш адекватної самооцінки та рівня притягнення у дітей дошкільного віку.

6. Результати дослідження дозволили констатувати більш високий розвиток творчого виховання та емпатії у дошкільників, чиї батьки виявляють високий рівень емоційної компетентності. Більш високий рівень творчого навчання у дошкільників, батьки яких мають високий рівень емоційної компетентності, що діагностується за 2 субтестами, що дозволяє визначити розвиток творчого навчання.

7. Таким чином, основна гіпотеза нашого дослідження підтвердилася. Емоційно компетентні батьки сприяють більш сприятливому емоційно-психічному розвитку дитини.

РОЗДІЛ ІІІ. ПРОГРАМА РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ БАТЬКІВ

Тренінг розвитку емоційної компетентності

Мета: Формування емоційної грамотності, навичок адекватного висловлювання емоцій, прийомів саморегуляції. Виховання культури почуттів, навичок спілкування, будування міжособистісних відносин.

Тренінг розрахований на декілька занять. Тривалість одного заняття 90 хвилин.

Організація простору: Учасники сидять в колі.

Матеріали: кольорові олівці, папір, репродукції з висловами, роздатковий матеріал

«Почуття – це те, що ми відчуваємо.»

« Деякі почуття незручні для суспільства.»

«Важливо вміти висловлювати свої почуття конструктивно.»

«Емоції існують, і вони мають право на існування.»

«Емоційно грамотна людина має емоції, знає, наскільки вони сильні, приймає та визнає їх, знає, що їх викликає, знає, як, коли та де їх висловлювати, розуміє, як вони діють на інших, та бере на себе відповідальність за їх дію.»

Заняття №1

1. Організація простору

2. Повідомлення теми, мети, входження в контакт

3. Прийняття правил роботи на тренінгу

4. Очікування. Учасники висловлюють свої бажання щодо роботи по черзі.

5. Обговорення визначення поняття – особистісний простір. З чого складається, який він. Вправа «Відстань» Інструкція: група поділяється на пари. Партнери відходять і наближаються один до одного ззаду і збоку.

Завдання кожного з учасників – визначити свої відчуття при надто близькому наближенні партнера. Яка відстань партнера є для кожного прийнятною? Після того, як всі учасники висловлять свої переживання, можна обговорити почуття людей у переповненому транспорті, коли порушена дистанція суб'єктивного усвідомлення безпеки.

6. Вправа «Дзеркало» Інструкція: використовуючи тільки міміку обличчя передайте людині , яка сидіть поруч будь яку емоцію.

7. Вправа для самостійної роботи. Інструкція: запишіть якомога більше назв почуттів. Об'єднайтесь в групи по 4 особи, покажіть та вгадайте емоції зі свого списку. Після виконання вправи обговорення . Які емоції було показувати легко, які важко?

Повідомлення «Емоційно грамотна людина» *Емоційно грамотна людина має емоції, знає, наскільки вони сильні, приймає та визнає їх, знає, що їх викликає, знає, як, коли та де їх висловлювати, розуміє, як вони діють на інших, та бере на себе відповідальність за їх дію.*

8. Оформлення словника почуттів. Інструкція: одним з кроків емоційної грамотності буде ведення словника почуттів(зошит, в який кожен учасник буде записувати нові емоції, почуття, приносити на заняття для обговорення)

9. Підсумок роботи.

10. Зворотній зв'язок

Враження від роботи.

Що я взяв для себе?

Чи допоможуть отримані знання в житті?

Що я хочу побажати всім учасникам тренінгу?

11. Анонсування роботи на наступне заняття.

Заняття №2

1. Організація простору

2. Повторення прийнятих правил роботи.

3. Актуалізація знань, отриманих на попередній зустрічі.

4. Робота зі словником почуттів.Інструкція: За бажанням учасники тренінгу діляться записами своїх словничків.

5. Повідомлення « 5 базових почуттів». Чисті почуття : страх, сум, гнів, радість, любов все решта їх відтінки. Аналогія з кольорами.

6. Вправа для самостійної роботи. Інструкція:. в списку своїх почуттів знайдіть «чисті», «базові» та їх відтінки.

7. Вправа «Табличка почуттів». Інструкція :учасники отримують для заповнення бланки. Оцініть за 5-ти бальною шкалою (1- рідко, 5-часто) почуття , які виникають у вас в різних ситуаціях. Після закінчення вправи обговорення за бажанням .

Почуття	Місце, де я переживаю ці почуття					
	Удома	На вулиці	У суспільстві	Незнайомі компанії	Серед друзів	В інших місцях
Страх						
Сум						
Гнів						
Радість						
Любов						

8. Робота в групах. Учасники об’єднуються у 5 груп, кожна група працює з 1 почуттям (страх, сум, гнів, радість, любов). Завдання : 1.Знайти позитивні та негативні прояви.2. Знайти відтінки цього почуття. 3. В якій частині тіла може локалізуватися. 4. Вислови, прислів’я про це почуття.

Виступ- презентація роботи груп. (звернути увагу на позитивні прояви «негативних» почуттів та негативні прояви «позитивних» почуттів)

9.Зворотній зв'язок. Враження від роботи.

Що я взяв для себе?

Чи допоможуть отримані знання в житті?

Що я хочу побажати всім учасникам тренінгу?

10. Домашнє завдання. Підготуватись до обговорення питання «Як конструктивно висловлювати неконструктивні емоційні прояви»

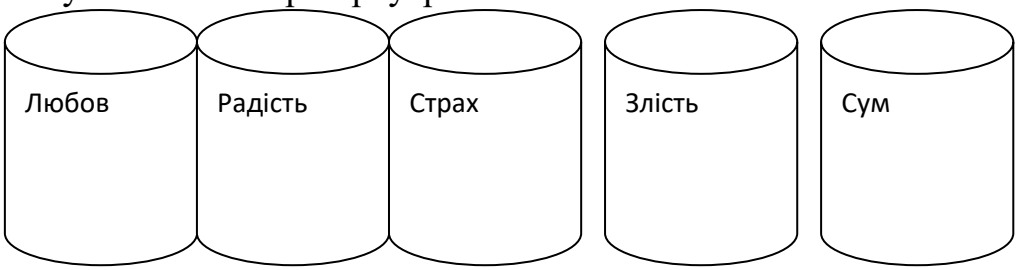
Заняття № 3

1. Організація простору
2. Повторення прийнятих правил роботи.
3. Актуалізація знань, отриманих на попередній зустрічі.
4. Аукціон емоцій. Робота зі словником почуттів.
5. Вправа. «Намалюй емоцію».Інструкція : Намалюйте почуття, які ви відчуваєте найчастіше позитивні та негативні.
6. Обговорення. Виставка малюнків. Обмін враженнями.
7. Вчимося висловлювати свої почуття. Обговорення домашнього завдання. За допомогою яких прийомів можна висловлювати власні почуття.
8. Вправа «Улюблені почуття»Інструкція: уявіть себе за кермом, модного, сучасного авто. Ви набираєте швидкість і раптом не встигаєте загальмувати і врізаєтеся в авто, яке зупинилося на світлофорі. Ваші почуття? Далі ви виходите з авто і бачите пошкодження . Ваші почуття?

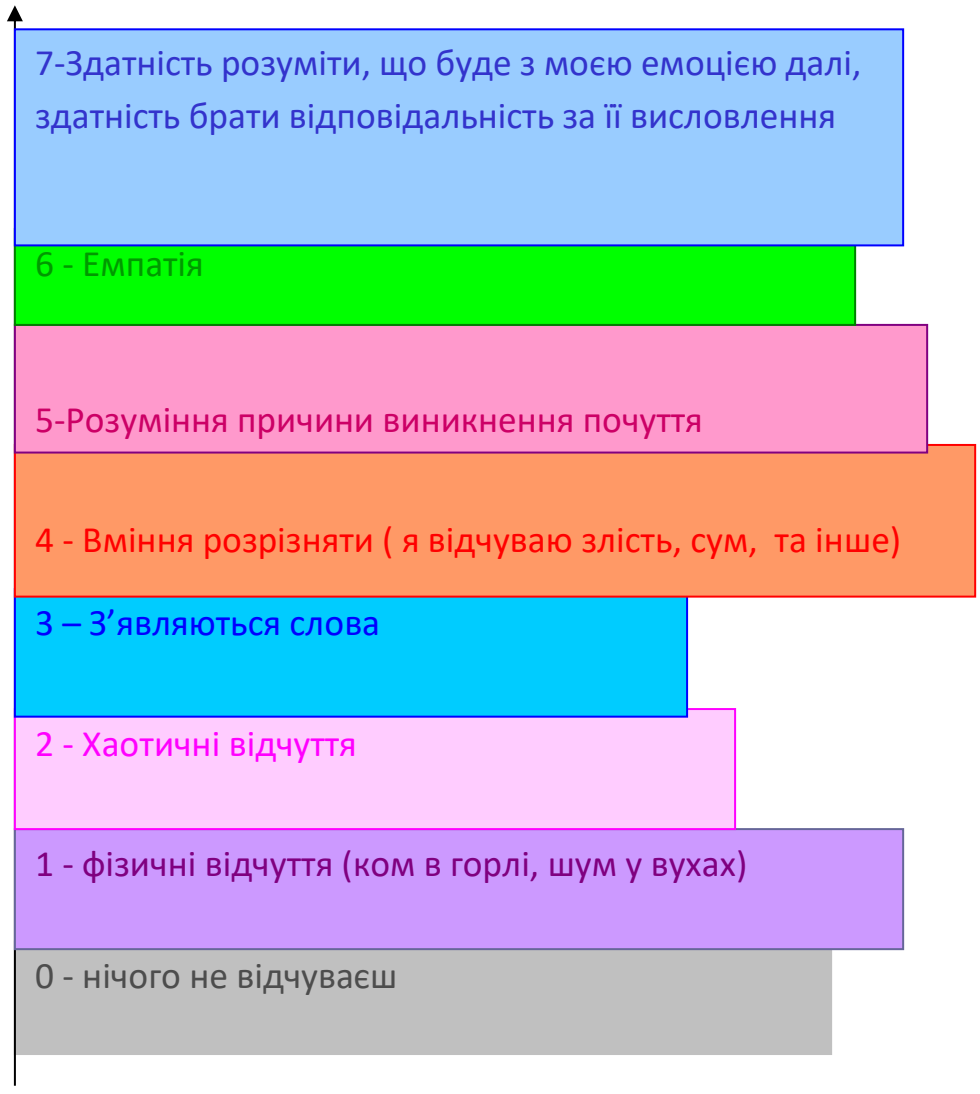
У всіх учасників можуть бути різні почуття, це суб’єктивна природа почуттів. Почуття , які ми переживаємо в тій чи іншій ситуації, можуть бути зовсім недоречними, рекетними, неусвідомленими.

Вони часто замінюють справжні. Ці почуття виховуються в нас з дитинства значущими людьми, в стресових ситуаціях. Необхідно вміти розрізняти їх, вміти правильно висловлювати те , що відчуваємо на справді.

9. Вправа на відпрацювання почуттів. Інструкція : Перед вами 5 порожніх резервуарів : Любов, Радість, Сум, Гнів, Страх. Заповніть їх своїми почуттями. Який резервуар заповнений найбільше? Який найменше?

10. Підведення підсумків тренінгу. Тренер на дошці малює шкалу емоційної грамотності. Учасники визначають свій статус у цій шкалі , порівнюючи його з тим, який він був на початку тренінгу.

Зворотній зв'язок.

Враження від роботи.

Що я взяв для себе?

Чи допоможуть отримані знання в житті?

Що я хочу побажати всім учасникам тренінгу?

ВИСНОВКИ

Проведений комплексний аналіз розглянутої проблеми, а також емпіричне дослідження дозволило зробити такі висновки:

1. У сучасному суспільстві проблема розуміння і прояву емоцій стоїть досить сильно. Люди відчувають власні емоції та емоції інших людей, відрізняють їх і використовують цю інформацію для управління мисленням і діями. Дане усвідомлення емоцій можна визначити як емоційну компетентність (емоційний інтелект). Емоційний інтелект не містить у собі загальних представлень про себе та оцінку інших. Він фокусує увагу на знайомстві та використанні власних і емоційних станів (внутрішній аспект) і емоцій оточуючих (міжособистісний або соціальний аспект) для вирішення проблем і регуляції поведінки. Науковці наголошують, що при дефіциті емоційних контактів процес психічного розвитку особистості ускладнюється, а недооцінка розвитку емпатії у дітей дошкільного віку в практичному плані сьогодні призводить до того, що виникають труднощі у взаємовідносинах дітей з однолітками.

3. Діагностика емоційної компетентності батьків дітей дошкільного віку в досліджуваній нами групі дозволила виділити підгрупи батьків з високим рівнем емоційної компетентності та з низьким рівнем емоційної компетентності. Зокрема, було встановлено, що високий рівень емоційної компетентності батьків корелює з високим рівнем розвитку раціонального та емоційного каналу емпатії, а також зі здатністю до ідентифікації та співпереживання.

Аналіз результатів дослідження особливостей відносин до дитини у батьків з різними рівнями емоційної компетентності показав, що батьки з високим рівнем емоційної компетентності проявляють достовірно більш високі здібності до розуміння стану дитини. Емоційно компетентні батьки більш здатні до переживання емоцій своїх дітей у порівнянні з батьками з

низькою емоційною компетентністю. Емоційно компетентні батьки достовірно частіше надають реальну емоційну підтримку своїй дитині. В цілому можна констатувати, що емоційна сторона дитячо-батьківської взаємодії набагато благополучніше в сім'ях, в яких батьки володіють високим рівнем емоційної компетентності.

3. Емпіричне вивчення фрустраційних реакцій дошкільників в залежності від рівня емоційної компетентності їх батьків виявило наступне. Діти батьків з високим рівнем емоційної компетентності достовірно частіше користуються інтропунітивними реакціями та реакціями на задоволення потреб у ситуації фрустрації. У дітей цієї групи рідше ніж в інших спостерігаються екстрапутівні реакції та реакції з фіксацією на самозахисті. Можна констатувати більшу психологічну зрілість дітей, які мають батьків, з високим рівнем емоційної компетентності. Емоційна компетентність батьків може бути вдалою поведінковою моделлю для дитини, а також здатна створити більш безпечну атмосферу для психічного розвитку дитини. Найбільш явним свідченням чого є домінуюча реакція в ситуації фрустрації у дітей – пошук способів її вирішення та фіксації на задоволення потреб.

Дослідження самооцінки дошкільників показало, що рівень захоплень і самооцінки взаємозв'язані з рівнем емоційної компетентності батьків. Високий рівень емоційної компетентності батьків сприяє формуванню більш адекватної самооцінки у дітей дошкільного віку. Результати дослідження дозволили констатувати більш високий розвиток творчого виховання та емпатії у дошкільників, чиї батьки проявляють високий рівень емоційної компетентності.

На основі отриманих даних нами було розроблено програми розвитку емоційної компетентності батьків, впровадження якої розглядається нами як перспективний напрямком роботи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Августюк Марія (2021). Основні аспектні характеристики моделей емоційного інтелекту. *Вісник Львівського університету. Серія психологічні на-уки.* Вип. 8. С. 3–9. URL: http://psy-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/8_2021/3.pdf

2. Амплєєва О. (2019). Взаємозв'язок емоційного інтелекту з різними напрямками практичної психології. *Молодий вчений*. № 2 (66). С. 145-149. URL: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-2-66-32

3. Андрєєва І. (2020). Емоційний інтелект особистості: теорія і практика. Київ: НПУ ім. М. Драгоманова.

4. Бандура А. Організаційне застосування соціальної когнітивної теорії. *Австралійський журнал управління* № 13 (2). С. 275- 302. DOI:10.1177/031289628801300210

5. Басюк Н. А. Емоційний інтелект і психічне здоров'я учасників освітнього процесу : навчальний посібник. Житомир. 2024. 140 с.

6. Березюк Г. (2008). Емоційний інтелект як детермінанта внутрішньої свободи особистості. *Вісник Львівського університету*. *Серія пси-хологічні науки.* С. 20–23. URL: http://elibrary.kdpu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/8329

7. Бєлєнька Г., Васильєва С., Гавриш Н., Маршицька В., Нечай С., Острянська О., Полякова О., Рагозіна В., Рейпольська О., Шкляр Н. Формування базових якостей особистості дітей старшого дошкільного віку в ДНЗ: монографія. Харків: Друкарня Мадрид. 2015. 330 с.

8. Брекетт, М.А., Річки, С.Е., & Салоуей, П. (2011). Емоційний інтелект, наслідки для особистого, соціального, академічного та робочого успіху. Компас соціальної та особистісної психології. 5. С. 88-103.

9. Борисенко К., Бадер С. (2021). Сутність поняття «емоційний інте-

лект» у психолого-педагогічній літературі. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки.* № 1(1). С. 83–90.

10. Буркало Н. І. (2019). Психологічні особливості емоційного інтелекту. *Психологічний часопис*. Вип. 7. Т. 5. С. 34–49. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/psch_2019_5_7_5.

11. Ґоулман Д. Емоційний інтелект. Пер. з англ. С.-Л. Гумецької. Харків : Віват, 2018. 512 с. Серія «Саморозвиток». ISBN 978-966- 942-827-1

12. Гупаловська В., Левус Н. Психологічні особливості мотиваційного інтелекту. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Психологія. 2014. – Вип. 1. – С. 31–35. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vknup_2014_1_10.

13. Дерев'янко С. П. Здібності у структурі емоційного інтелекту. Наукові записки Інституту психології імені Г.С. Костюка АПН України / [зб. наук. праць / наук. ред. Максименко С. Д.]. К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2007. Вип. 35. С. 581-588. 1.

14. Дерев'янко С., Лавренко С. (2015). Методичні засоби діагностики емоційного інтелекту. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету : збірник наукових праць. Серія : Психологічні науки*. Вип. 128. С. 95-99. DOI https://doi.org/10.30970/PS.2020.7.4

15. Дзюбко Л. Діагностика навчальної мотивації: збірник методик. К.: Шкільний світ, 2011. 128 с.

16. Дубяга Я. І. Теоретичне обґрунтування емоційного інтелекту особистості як психологічного феномену. Проблеми сучасної психології. 2018. Вип. 2. С. 27–33. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pspz_2018_2_6.

17. Емоційний інтелект / [упоряд. А. Г. Козлова]. Київ : Шкільний світ, 2018. – 126 с.

18. Єфіменко С. Визначення поняття інтелекту у різних концепціях психолого-педагогічних досліджень. Наукові записки Кіровоградського дер-

жавного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія: Педагогічні науки. – 2013. Вип. 121 (2). – С. 90–95. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nz_p_2013_121(2)__24.

19. Журавльова Л. П. Особливості емоційного інтелекту особистості, яка схильна до ризику. Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Психологія. – 2019. – Вип. 60. – С. 112–

125. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnpu_psykhol_2019_60_8 .

20. Журавльова Л. П. Психологія емпатії : монографія. Житомир : Вид. ЖДУ імені І. Франка, 2007. – 328 с. URL: http://ir.znau.edu.ua/handle/123456789/12998

21. Зарицька В. В. Саморегуляція емоцій як важлива складова емоцій-ного інтелекту // Теорія і практика сучасної психології : Збірник наукових праць. - Запоріжжя, 2012. - Вип. 5. - С. 14-18. URL: http://www.tpsp-jour-nal.kpu.zp.ua/archive/5_2012/5.pdf

22. Зарицька В.В. Самоконтроль емоцій як детермінанта стресостій-кості. Вісник ХНПУ імені Г. С. Сковороди. Психологія. Харків, 2015. Вип. 50. С. 101-113. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnpu_psykhol_2015_50_13 .

23. Зарицька В.В. Соціально-психологічні чинники розвитку емоцій-ного інтелекту / В. В. Зарицька, Л. С. Смокова // Теорія і практика сучасної психології : Збірник наукових праць т. - Запоріжжя, 2012. - Вип. 4. - С. 20-23. URL: http://www.tpsp-journal.kpu.zp.ua/archive/4_2012/6.pdf

24. Зелюк В.В. Формування емоційного інтелекту в контексті педаго-гіки А.С. Макаренка. Витоки педагогічної майстерності. Серія: Педагогічні науки. 2012. Вип. 9. С. 84–87.

наук. ред. Арістова А.В.; упорядн. словника Волобуєва С.В.]. К. : НТУ, 2017. 172 с.

25. Калошин В. Ф. Емоційний інтелект – головний показник ефектив-ності використання людських ресурсів. Практична психологія та соціальна ро-

бота. – 2008. – Вип. 4. – С. 54–63.

26. Карпенко Є.В. Психологія емоційного інтелекту в дискурсі життєздійснення особистості : автореф. дис. … д-ра психол. наук : 19.00.07. Острог. 2020. 35 с.

27. Карпенко Є. В. Аксіологічний зміст емоційного інтелекту як запорука конгруентного життєздійснення особистості. Психологія і суспільство. 2019. Вип. 1. С. 67−73. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Psis_2019_1_7

28. Карпенко Є. В. Взаємозв'язок мови й емоційного інтелекту в контексті персонального життєздійснення. Психологічні вектори розвитку гуманітарної освіти в умовах євроінтеграції освітнього простору: результати і перспективи дослідження : матеріали всеукр. наук.-практ. конф., м. Дрогобич, 4-5 жовтня 2019 р.; за ред. І. М. Галяна. Дрогобич, 2019. С. 53–54.

29. Карпенко Є. В. Емоційний інтелект як фактор особистісного життєздійснення. Психологічні перспективи. 2017. Вип. 30. С. 50−63. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppst_2017_30_7

30. Карпенко Є. В. (2016). Значення емоційної компетентності особистості в дискурсі життєтворення. *Психологія особистості*. Вип. 1 (7). С. 198−207.

31. Карпенко Є. В. Ідентичність та емоційна емоційна компетентність в епоху постмодерну. Психічне здоров'я особистості у кризовому суспільстві : збірник тез всеукр. наук.-практ. конф. / упор. Н. М. Бамбурак, м. Львів, 21 жовтня 2016 р. Львів, 2016. С. 123−126.

32. Карпенко Є. В. (2019). Репрезентація аксіологічного потенціалу емоційного інтелекту в працях українських учених. Теоретичні і прикладні проблеми психології. Вип. 3 (50). Т. 3. С. 127–143.

33. Карпенко Є. В. (2018). Роль емоційного інтелекту в процесі життєздійснення особистості. Український психологічний журнал. Вип. 1 (7). С. 74−85. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/6392

34. Карпенко Є. В. Структура та функції емоційної компетентності в процесі життєтворення. Проблеми сучасної психології. 2016. Вип. 34. С. 155−169. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pspl_2016_34_15 .

35. Кас'янова С. Б. Роль емоційного інтелекту в розвитку лідерських якостей особистості. Психологічні перспективи. Вип. 31. С. 118–130.

36. Кас'янова С. Б. (2018). Особливості впливу емоційного інтелекту на особистісні ресурси подолання складних життєвих ситуацій. Вісник Одеського національного університету ім. І.І. Мечнікова. Серія «Психологія». Т. 23. № 2 (48). С. 49–57

37. Кириленко Т. С. Психологія: емоційна сфера особистості. Київ : Либідь. 2007. 256 с.

38. Коврига Н. В. Стресозахисна та адаптивна функції емоційного інтелекту : автореф. дис. канд. психол. наук : 19.00.01. Київ, 2003. 20 с.

39. Кокоячук Ю., Криницька, І. Суспільно орієнтоване навчання під час підготовки фахівців соціальної роботи (на прикладі створення asset-карти). Соціальна робота та освіта. Тернопіль. 2021. Том 8. No1. С. 51–65.

40. Колісник Л. О. (2014). Проблема діагностики емоційного інтелекту. *Проблеми сучасної психології*. Вип. 26. С. 278–295.

41. Колісник Л. О. (2013). Проблема емоційного інтелекту в історії розвитку філософсько-психологічної думки. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 12: Психологічні науки.* Київ. Вип. 42 (66). С. 82-90. Режим доступу: URL: https://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/22890

42. Кочарян О. С., Півень М. А. (2012). Емоційна зрілість особистості: дослідження феномену. Науковий вісник Миколаївського державного універ-ситету імені В. О. Сухомлинського. Вип. 9. Т. 2. С. 140–144.

43. Кулик, Н. А., Гільова, Л. Л. (2017). Емоційний інтелект: аналіз сучасних західних досліджень. Збірник наукових праць «Проблеми сучасної пси-хології». № 39. С. 79–90. URL: https://doi.org/10.32626/2227-6246.2018-

39.79-90

44. Лазаренко В. В. (2019). Розвиток емоційного інтелекту дітей дошкільного віку у театралізованій діяльності. *Молодий вчений*. № 12(2). С. 279-282. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2019_12(2)__26).

45. Льошенко О. (2010). Емоційний інтелект та емоційна компетентність: проблеми співвідношення. *Вісник КНУ імені Т. Шевченка. Серія : Психологія. Педагогіка. Соціальна робота*. Вип. 2. С. 49–52.

46. Матійків І. М. Тренінг емоційної компетентності : навч.-метод. посіб. Київ : Педагогічна думка. 2012. 112 с.

47. Моргун В. Ф. (2010). Емоційний інтелект у багатовимірній структурі особистості. *Постметодика*. № 6. С. 2-14.URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Postmetodyka_2010_6_3

48. Назарук Н. В. Онтогенетичні аспекти розвитку емоційного інтелекту. Теорія і практика сучасної психології. 2018 р. № 3. С. 211-215.

49. Павельчук С. (2014). Емоційний інтелект як феномен сучасної наукової та популярної психології. *Проблеми гуманітарних наук*. *Психологія.* Вип. 33. С. 153–163.

50. Параскевова К. Г. Емоційний інтелект як чинник регуляції емоційно-мотиваційної сфери особистості. Дисертація на здобуття ступеня кандидата наук Державний реєстраційний номер 0415U002760 URL: https://uacademic.info/ua/document/0415U002760

51. Карпенко Є. В. (2018). Роль емоційного інтелекту в процесі життєздійснення особистості. *Український психологічний журнал.* № 1. С. 74-85. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/6392

52. Романова В. С. Емоційний інтелект як чинник групової динаміки : автореф. дис. канд. психол. наук : 19.00.05. Київ. 2012. 18 с.

університету. Серія психологічні науки. Вип. 16. С. 39–45. URL: https://doi.org/10.30970/PS.2023.16.6

53. Філоненко Г., Яворська Л. (2015). Соціальний інтелект як чинник психологічного благополуччя особистості. *Вісник Харківського національного університету. Серія «Психологія»*. Вип. 58. С. 41–45.

54. Фурман А. А. Психологія особистості: ціннісно-смисловий вимір: монографія. Одеса : ОНПУ; Тернопіль : ТНЕУ, 2016. 312 с.

55. Ярош Н. С., Артюхова В. В. (2019). Співвідношення понять емоційний інтелект та саногенне мислення особистості. *Психологічний часопис*. Вип. 6 (5). С. 122–133.

56. Abiodullah M., Aslam M. (2020). Emotional intelligence as a predictor of teacher engagement in classroom. Bulletin of Education and Research, 42(1), 127–140. URL: https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1258049.pdf

57. Matthews, G. M., Emo, A., Funke, G., Zeidner, M., Roberts, R., Costa, P. T., Jr., et al. (2006). Emotional intelligence, personality, and task-induced stress. Journal of Experimental Psychology: Applied, 12,96–107.

58. Schimbeno V, Bosle C, Stegmeier-Petroianu A, Etminan N, Hoffmann K. Competence-based teaching and learning in the outpatient clinic: development of a clinical elective in ambulatory medicine. GMS J Med Educ. 2019 Aug 15;36(4):Doc36. doi:10.3205/zma001244 .

59. Seneca. Letters from a Stoic / trans.: R.Campbell. London; N.Y.; Toronto : Penguin Books, 2004. 254 p., Bihunov D. The roots of emotional intelligence: from antiquity to the renaissance.

60. Shari Jordan. Dissertation presented to the Affiliated Faculty of The College of Graduate and Professional Studies at the University of New England on 2/21/2023. Faculty and staff perceptions of social emotional learning at the high school level: a qualitative case study
URL:https://dune.une.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1002&context=edu_diss&utm_source=chatgpt.com